

Gömöri Géza

Életrajz

Gömöri Géza egy kétszobás budai lakásban él a feleségével. Különböző történelmi események, irodalmi személyiségek és mesés tájképek díszítik szobáinak falait, melyek mind keze munkáját dicsérik. Gömöri Géza vidám, ugyanakkor precíz, tiszteletet parancsoló ember. Látogatóit kedvességgel és egy róluk készült karikatúrával ajándékozza meg.

Én a család anyai ágát szerettem és ismertem jobban. Apám, Grünbaum Ábrahám anyjáról, apjáról csak annyit tudok, hogy Balassagyarmaton laktak, de amikor én már nagyobb fiú voltam, már nem éltek. Balassagyarmat mellett volt egy falu, Kozárd, ott született az apám [Kozárd – Nógrád vm.-ben lévő, 1910-ben nem egészen 500 lelkes kisközség. – A szerk.]. És ott volt a nagyapámnak egy borkimérése. Ennyit tudok, semmi mást.

Az anyám, Trattner Erzsébet nagyszülei Dobsinán éltek.

Dobsina Rozsnyótól harminc kilométerre, Gömör megyében volt. Salgótarjánál kellett átmenni a somoskőújfalui határon, a határtól Rozsnyó olyan harminc-negyven kilométer, és onnét Dobsina [Dobsina – rendezett tanácsú város volt Gömör és Kishont vm.-ben, 1910-ben 5000, túlnyomóan német és szlovák lakossal. Jelentős bányaváros (vasérc, kobalt, nikkel) volt, 1881-ben még 5600 lakossal, de a bányászat csökkenése következtében a lakosság elszegényedett, és megindult a tömeges kivándorlás Amerikába. 1919-ben már csak 4600 fő lakott Dobsinán. Állami polgári fiú- és községi polgári leányiskola, alsófokú kereskedelmi iskola, iparosiskola működött a városban. A trianoni békeszerződéssel Dobsina Csehszlovákiához került. – A szerk.]. Nem messze volt a Tátrától, olyan százötven kilométerre. Amikor én születtem, Szlovákiához tartozott – 1920-ban volt Trianon, és én 1921-ben születtem. A születési bizonyítványom is szlovákul van kiállítva. De azzal együtt a nagyapám, nagyanyám velem mindig magyarul beszélt, egymással időnként németül, jiddisül is, de főleg magyarul. Érdekes, hogy Dobsina egy sváb település volt. Úgy is hívták, Dobschau, németül. Német ajkú város volt. De például azt, hogy „Wo gehen Sie?“, az ott lévő németek úgy mondták, hogy „Bu gehen Sie?“. A dobsinaiak így beszéltek. A nagyapa is tudott „bulénerül“, de általában magyarul beszélt. Erre úgy visszaemlékszem. Szóval az ott élő emberek oda települt svábok voltak, de rendes, tiszta emberek. Dobsinán nagyon sokan beszéltek magyarul, főleg a zsidók. Jó kis városka volt, rendes, akkor iparosodott. Ami érdekes, hogy az első zsidó Dobsinán a nagyapám volt, az utolsó pedig a nagybátyám. A nagyapám hívta be Dobsinára az összes ismerőst.

Mikor kicsi voltam, Dobsinán a zsidók és a nem zsidók nagyon jól megvoltak egymással, magyarul lehetett beszélni, semmiféle probléma nem volt. Játsoztunk a fiatal keresztényekkel. És még egy,

hogy a beneši érában [lásd: Beneš, Eduard] nagyobb demokrácia volt, mint nálunk a Horthy-rendszerben. Nem volt üldözés, nem volt olyan antiszemitizmus, mint itt nálunk.

A nagyapámat Trattner Józsefnek hívták. 1856-ban született. Zsidó ember volt, de a nagybátyámban mindig volt egy kérdőjel, hogy a Trattner nem zsidó név. Lehetséges, hogy valamelyik ős benősült egy zsidó családba, és így lettünk mi, Trattnerék zsidók. Talán a nagyapának a nagyapja benősült egy zsidó családba. Ugyan II. József engedélyezte a vegyes házasságot, de nem volt erre bizonyíték, pedig a Trattnerék rendkívül precízek és pontosak [Zsidók és nem zsidók összeházasodása a polgári házasság intézményének 1894-ben történt bevezetése és az 1895-ben életbe lépő ún. recepciós törvény – amely az izraelita vallást egyenjogúsította – után vált lehetővé. – A szerk.]. Minden Trattner vezetett – mint ahogy én is – egy noteszt, minden napról megvan, hogy hol voltam, kivel voltam.

A nagyapámnak soha nem volt pajesza, nem hordott kipát, elegánsan öltözködött. Kabát, kalap. És nagyon művelt volt. Nagyon érdekes volt, amikor följött Pestre, elvittük egy orvoshoz. Latin közmondásokat mondott, latinos volt. Én is latinos voltam az újpesti gimnáziumban, ahová jártam. A nagyapám iglói diák volt, ott érettségizett, ami nagy dolog volt abban az időben.

A nagyapámnak a piactéren volt egy nagy üzlete. A nagyapám üzletében mindenki vásárolt, nagy tisztelet övezte. Dobsina egy kisvároska volt, ahol a piactéren övé volt a legnagyobb üzlet. Cipőtől ruháig, kalaptól varrószerszámokig mindent lehetett ott kapni. Ha belépett az ember, két pult volt. Az egyik oldalon voltak a textildolgok, a másik oldalon meg a ruha meg a cipő meg mit tudom én, micsoda. Még most is előttem van. Az üzlet, mivel nem voltak alkalmazottak, amolyan családi vállalkozásként működött. A nagyanyám és anyám testvérei is, a Sándor bácsi, a Zsiga bácsi, a Margit néni, az Irén néni mind ott voltak, az egész rokonság, ott laktak Dobsinán, és dolgoztak a nagyapám üzletében, ami szombaton nyitva volt, de a nagyobb zsidó ünnepeken, mint Jom Kipur, nem volt nyitva.

Az üzlet a földszinten volt, fönn az emeleten pedig voltak a szobák. A piactérre nézett három szoba. Volt aztán egy konyha, egy nagy előtér, és hátul volt még két szoba. Öt szoba volt összesen, egy folyosó, ott volt a vécé és egy fürdő. Fölvitte a kút a vizet, így volt víz a lakáson belül, amit fával melegítettek. Én ott születtem, abban a házban. Mikor kinéztem az ablakon, mindig magam előtt láttam a Schwarzenberget, úgy hívták azt a hegyet. Jó kilátás volt, és jó levegő. Volt egy szakácsnő, egy takarítónő. Nagyon jó kapcsolat volt közöttünk. Nem voltak zsidók. A szakácsnő ott lakott nálunk, de a takarítónő nem. Ő otthon lakott a családjával a faluban. Mindketten bulénerek, más szóval svábok voltak, úgy harminc-negyven év körüliek. Velük így beszéltünk, hogy például „Daj mi kolács”, „Adjál kalácsot”. Ezekre visszaemlékszem. Aztán volt kutya meg csirke az udvarban meg kacska és mindenféle állat.

Dobsinán többnyire neológok éltek, de volt néhány ortodox is. Nem volt külön zsinagógájuk, egy templom volt, ott imádkozott a neológ és az ortodox is, azok a templom legvégében voltak elzárkózva, ahogy visszaemlékszem. Nagyapámnak nem volt se pajesza, se szakálla, úgy nézett ki, mint egy amerikai úriember. Úgy volt otthon kóser, hogy szalonna nem volt [lásd: étkezési törvények; kóser háztartás]. Dobsinán nem volt kóser mészáros [lásd: sakter], nagyanyám vágta le a csirke nyakát, kiengedte a vért, és akkor az kóser volt. A nagyszüleim csak a nagyünnepeket tartották, és a péntek este az péntek este volt, de nem mentek templomba, a nagyanyám otthon gyújtott gyertyát. Legfeljebb szombat délelőtt mentek templomba, neológok voltak, nem

ortodoxok. Pészah is volt – maceszevés és szédereste –, sőt később apámnál is volt szédereste.

A nagyapámat nagyon tisztelték Dobsinán, mert tulajdonképpen ő hívogatott a városba zsidókat, egyet, kettőt, és akkor a másik is egyet-kettőt. Nagyon jó zsidó közösség volt. Amikor anyámmal nyaranta az iskolai szünetben odamentem, három-négy barátom is volt, annyi idősek, mint én. Volt egy Simon nevezetű, aki amikor meséltem neki, hogy többektől azt hallottam, hogy Árpád jött fehér lovon, és odaadta a fehér lovat, és megkaptuk Magyarországot, röhögni kezdett, hogy ez egy hülye mese. A magyarok bejöttek, leverték a szlovákokat, és elfoglalták ezt a területet. Ezt mesélte. Én meg nem tudtam, hogy akkor kinek van igaza.

A nagymamámat Berkovits Johannának hívták. Nagyon rendes asszonyka volt, én nagyon szerettem. Alacsony, sovány asszonyka volt. Ő volt, aki irányította a takarítónőt és a szakácsot. Tudniillik, hogy mit főzzünk, azt ő találta ki, és ő parancsolgatott, ő kóstolgatta az ételt, hogy melyikbe mennyi só, fűszer kell még. A szakáccsal együtt főztek. Mi, gyerekek a kisasztalnál, a felnőttek pedig tőlünk külön asztalnál ültek. Amikor behozták a főételt, például a csirkét, akkor azt a nagymama adagolta fel mindenkinek.

Gyerekkoromban minden évben ott töltöttem a nyarat az unokatestvéreimmel. Ott volt Sándor bácsinak a fia, a Buci, akit Theresienstadtba vittek, onnan nem jött vissza. Akkor az Ella néni fia, a Faludi Lóri volt ott még a nagymamánál. Az ő apja volt a Friedmann Ferenc. Ők Jolsváról származtak. A szülők Auschwitzban meghaltak, Lóri a második világháború után változtatta a nevét Friedmannról Faludira. Amikor született Újpesten, arra emlékszem, hogy anyám nekem adta oda azt a párnát, amire őt közvetlenül a születése után tettük. Együtt nőttünk fel, én voltam mindig az idősebb, és sokat verekedtünk, de nagyon jól megvoltunk egymással. Sok rosszaságot csináltunk együtt. Ő él most is. Akkor ott nyaralt még a nagymamánál a Vera és a bátyja is, a Trattner Kálmán bácsinak a gyerekei, és a Kati néninek a fia, a Neufeld Ervin is. Az anyám és az Ella néni ott maradtak velünk nyáron, az apámék pedig dolgoztak tovább Budapesten. Soha nem volt veszekedés. Edit nővérem is ott volt, de ő már az idősebbek asztalánál ült, nem velünk, gyerekekkel. A faluban nekem rengeteg ottani barátom volt. A Simon Sanyi vagy a Léderer gyerekek vagy az orvosnak a fiai, egész kis futballcsapat. A szülők is jóban voltak egymással. Ez mind zsidó család volt.

A nagymama és a nagypapa kettesben minden este kártyáztak, ez volt a fő foglalkozásuk. Még hozzá egy olyan játékot játszottak, amit én is megtanultam. Römikártyával lehetett játszani, nagyon érdekes játék, és számolni kellett mindig, nem gyűjteni, mint a rőminél. Letettek négy lapot, és akkor 5 + 6 az 11, és ha volt egy Bubi, akkor az elvitte. Kinek volt több, az nyert.

A nagymama kicsit süket volt, szegény, volt neki ilyen kürt alakú kagylója, abba kellett belebeszélni. 1938-ban a nagymama és a nagypapa nálunk volt Újpesten néhány hétig vendégségben, akkor láttam őket utoljára, mert amikor hazautaztak Dobsinára, hamarosan mind a ketten meghaltak. Azért is jöttek Budapestre, mert a cukorbajukat vizsgáltatták felül. Arra emlékszem, hogy abban az évben nyáron, a nagypapa temetésére még el tudtam menni, de ősszel a nagymama temetésére már nem, mert megkezdődött az iskola.

A nagyapám öccse, Dr. Trattner Sándor volt, Ferenc József idejében k. und k., tehát König und Kaiser [kaiserlich und königlich], császári és királyi katonai főorvos volt. Rendkívül precíz ember volt. Amikor megkérdezte anyám tőle, „Mikor jössz?“, akkor elővette az aranyóráját: „Tizenkettő

után öt perccel.” És akkor ott volt tizenkettő után öt perccel. Még annyit, hogy amikor a németek betörték Csehszlovákiába [1938-ban] – akkor még Csehszlovákia együtt volt [lásd: Első Csehszlovák Köztársaság] –, mérget vett be a feleségével együtt, és így haltak meg. Gyereük nem volt, Kassán éltek egyébként, és tudták azt, hogy ha Hitler elfoglalja Csehszlovákiát, akkor elviszik a zsidókat.

A nagyapámnak volt egy orvos bátyja, a Trattner Géza, ő 1918-ban spanyolnáthában meghalt [A 20. század első nagy járványának, az influenzaszerű tünetekkel járó spanyolnáthajárványnak 1918–1919-ben 20-21 millió áldozata volt. Magyarországon 1918 októberében például 44 ezren haltak meg a betegségben. – A szerk.]. Többet róla nem tudok, az ő neve után lettem én is Géza. Volt még két Trattner, azok kimentek az első világháború után Amerikába, Los Angelesbe. Róluk sem tudok többet, csak hogy egyszer jöttek az unokáik, keresték a magyarországi Trattner rokonokat. Megtaláltak bennünket. A nővérem, Gömöri Edit ismerkedett meg velük 1964-ben. És akkor engem is meghívtak, tényleg mondhatom, hogy tejben-vajban fürösztöttek.

Dobsinán lakott még anyám testvére, Trattner Zsiga bácsi, a nagybátyám, aki szintén kereskedő volt. Zsiga bácsi volt anyám legfiatalabb öccse, az üzletben ő nagyon sokat dolgozott, segédkezett. Ő itt járt iskolába, Budapesten. Ella néninél, anyám nővérének lakott négy évig, kereskedelmi érettségit tett, és utána visszament Dobsinára. Zsiga bácsi csinálta az első futballpályát Dobsinán. Csinált egy uszodát is polgármesteri pénzből, ugyanis jóban volt a polgármesterrel, mert kikutatta, hogy hogyan keletkezett Dobsina neve: Dobschau. Megtalálta a városháza gyűjteményében, hogy mikor már sok sváb volt, akkor összeültek, hogy adjunk egy nevet ennek a településnek. Egyik ezt mondta, másik azt, de egyik sem volt jó. Körben ültek, és közben égett a tűz, és alatta a leves: azt mondta az egyik, na, most gondolkozzunk, adok három percet, és aki először mond valamit, az lesz a neve. És forrt a paprikás, és valamelyik azt mondta: Topf schau. Topf az cserépedény, cserépfazék, schau, az nézz oda, így lett Dobschau, aztán ebből lett Dobsina [A Földrajzi nevek etimológiai szótára (1978) szerint a helységnevé eredete ugyan nem tisztázott, de mindenképpen szláv eredetű névről van szó. – A szerk.]. Az uszodába a Sajó patak vizét vezette. És egy részét elzárta, abból lett uszoda. Én is fürödtem benne. Tizennégy fokos vize volt, hiába, ott hűvös a nyár, Dobsina magasan van. Zsiga nagybátyám volt az utolsó zsidó Dobsinán, mert mindenkit elvittek, ő a hegyekbe jelentkezett partizánnak, és ott volt [lásd: Szlovák Nemzeti Felkelés]. Aztán látta, hogy mindenütt keresik, átszökött a határon, és itt bujdosott Budapesten. Mikor aztán vége volt a háborúnak, hazament a feleségével. Úgyhogy voltunk nála látogatóban többször is Dobsinán, már nagyon öreg volt. Aztán Rozsnyóra átköltözött, mert ott még voltak rokonok.

Anyám többi testvérei közül Sándor bácsi jogász volt, de nem gyakorolta a szakmáját, ő is inkább nagyapám üzletében dolgozott, ő végezte a beszerzést. A Kálmán bácsi állatorvos volt, Újvidéken volt, és beleesett a „hideg napokba” [lásd: újvidéki vérengzés], és kivégezték. A felesége, akit Ella néninek hívtak, újvidéki, palánkai asszony volt, úgy került oda a Kálmán bácsi [Palánka –Bács-Bodrog vm.-ben lévő nagyközség, a trianoni békeszerződést követően a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz került. – A szerk.]. Nem tudom pontosan, mikor és hogyan került oda, valószínűleg megismerkedtek valahol, mert mint állatorvos járta az országot. Ella néni zsidó asszony volt. Nagyon szerettem a Kálmán bácsit. Ő egy ilyen kedves, nyugodt ember volt, és sokat sétálgattunk Dobsinán a nagymamánál, amikor ő is ott volt. Mint állatorvos értett a biológiához is, a növényeket nagyon jól ismerte. Mindenféle virágnak a nevére ő tanított meg engem.

Volt még két lánytestvére is anyámnak. Az egyiket úgy hívták, mint a Kálmán bácsi feleségét, Ella, ő volt az egyik, Kató a másik. Katót apám adta férjhez itt, Újpesten a Szent Gellért utcában valakihez, akire már nem emlékszem. Úgy emlékszem, neki Újpesten volt vegyeskereskedése. Született egy gyerekük, az Ervin. Azt soha nem fogom elfelejteni, nyolc-kilenc éves gyerek volt, nagyon csúnya gyerek volt, különleges, furcsa homloka volt. Amúgy csodáltam, kívülről tudta az újpesti telefonkönyvet. Mondtam neki, mondd meg ennek a telefonszámát. Mondta. Nem tudom, mi lett volna belőle. Micsoda különleges egy gyerek volt! Az újpesti templomban, ahol a nevek föl vannak sorolva, ott van Neufeld Erviné is. Kilenc éves volt. Kinn van anyám, apám neve, Ella nénié, anyám testvéréé meg a Feri bácsié, a férjéé. Ott tizennyolcezer név van. Újpesten nyolcvanezer emberből húszezer zsidó volt, abból tizennyolcezer meghalt [1941-ben Újpest összlakosságának 14%-a – 10 880 fő – volt zsidó, 1944-ben pedig kb. 14 000 zsidó élt Újpesten. Részletesebben lásd a szócikkben. – A szerk.]. Nemcsak Újpest, Rákospalota is beleszámít. Egy évben kétszer-háromszor ott vagyok – amikor megemlékezés van, elmegyek, és én is megemlékezem a halottakról.

Az apámat Grünbaum Ábrahámnak hívták, balassagyarmati volt. 1882-ben született. Nagyon kövér ember volt. Lembergben volt katona az első világháborúban, de nem találtak neki öltönyt [Egyenruhát – A szerk.], olyan kövér volt. Neki külön kellett készíteni. Kaptam egy fotót apámtól, és amikor iskolába jártam, azt kellett leírni mindenkinek, hogy az apja mit csinált az első világháborúban. Én ezt írtam – hét-nyolc éves gyerek voltam akkor: „Apukám a front mögött volt, nem kellett kimenni a jó meleg szobából. Sokszor visszagondolt azokra a szegény emberekre, akik most a Kárpátokban harcolnak. Jó volt neki a melegben szunyókálni.” Mikor az apám meglátta, kaptam tőle egy pofont. Apám nagyon elegáns volt. Arany zsebórája volt. Bottal járt, kalapban.

Apám az Aranyosiban érettségizett [Az Aranyosi-féle fiú kereskedelmi, majd felső kereskedelmi iskola 1889–1946 között működött Budapesten, az V. kerületben. – A szerk.], kereskedelmi iskolában, Budapesten [lásd: kereskedelmi iskolák]. Apám tőzsdés volt abban az időben, amikor én születtem, 1920-21-ben, aztán az Első Budapesti Gőzmalomnak [Első Budapesti Gőzmalom Rt.] volt a képviselője. Újpest-Rákospalotán árulta a pékeknek a lisztet. Ő ment a pékekhez. Megtárgyalta velük, hogy mennyi liszt kell. „Ennyi? Akkor ki fogom szállítani.” Az apám Észak-Pesten adott el lisztet, a sógorunk, Feri bácsi [Friedmann Ferenc] meg Dél-Pesten. Tulajdonképpen közöttük kapcsolat volt, a két cég között telefon is volt. Ott volt a telefon az ajtóbejáratnál.

Apám szeretett kártyázni, főleg ultizni a barátaival. Minden vasárnap délelőtt volt ultiparti nálunk, Újpesten. Máskor meg az Andrássy út végén, a Liget kezdetén lévő kávéházba járt kártyázni. Lóversenyre is szeretett járni. Egyszer engem is kivitt, életemben először voltam lóversenyen. Azt mondta, hogy tedd meg a Vörös Lulut, mert az lesz az első. Hát én ott állok a sorban, és hallom, hogy a hátam mögött beszélgetnek: „A Vörös Lulu sánta, fogatlan, az sehol nem lesz.” „Hát kicsoda?” „A Póni fog nyerni!” „Póni? Nem is hallottam ilyet.” Hát, mondom, akkor én is megteszem a Pónit, meglepem apámat. Visszamegyek, „megtetted?”. „Meg.” Elindul a menet, izgultam, hogy mit fog szólni apám, mikor a Póni győz. Egyszer csak látom, hogy a Vörös Lulu szalad előre, és hallom apámat, hogy hű, nyertünk, nyertünk, mennyi pénzünk van! „Add ide a szelvényt”, odaadom. „Ez nem az!” „De az!” „Hogyhogy, hát én nem a Pónit mondtam neked!” Én meg mondtam, hogy „Igen, de az sánta, meg vak és fogatlan”. Hát kaptam egy akkora pofont, életemben nem kaptam akkorát. De nagyon rendes ember volt amúgy, nagyon szerettem őt.

Az édesanyám, Trattner Erzsébet 1890-ben született Dobsinán. Ott is járt iskolába, elemibe és polgáriba [lásd: polgári iskola] is. Négy polgárit végzett. Nagyon szeretett olvasni, olyan értelmes volt. Jó volt, én rossz gyerek voltam, de mindent megbocsátott. Az apuka volt inkább a keményebb, a szigorúbb. Az édesanyám ott élt Dobsinán, segített a nagyanyának, amíg férjhez nem ment apámhoz. Közvetítő [lásd: sádhen] útján házasodtak össze, abban az időben jobbára nem a lányok határozták meg, hogy ki legyen a férj, hanem a szülők. A szülők körbenéztek, na, itt van egy hozzánk való fiú vagy hozzánk való lány. A Friedmann Feri bácsin keresztül ismerkedtek meg. Feri bácsi anyám testvérének, Ellának a férje volt. Ez a sógor, akinek az apja Jolsván [Gömör és Kishont vm.] élt, hozta össze az anyámat az apámmal. Abban az időben általában a polgárok egy szinten mentek férjhez és nősültek. A társadalmi rétegződés nagyon erős volt. Az édesanyám 18 éves volt, az édesapám a húszas éveinek a közepén járhatott. Az esküvő 1912-ben lehetett, azt hiszem, Dobsinán volt, de bővebbet erről nem tudok.

1921. szeptember 19-én születtem Dobsinán, akkor még Grünbaum Gézának hívtak. A szüleim akkor még a Népszínház utcában laktak, és amikor anyám állapotos volt, apám azt mondta neki, hogy tudod mit, ne idegeskedjél, menjél el Dobsinára, ott szüld meg a gyereket, ott szülted meg Editet is, ott jó bába van. Az 1919-es forradalom [lásd: Tanácsköztársaság] után volt egy antiszemitizmus, és nem jó néven vették a zsidóságot [lásd: antiszemita közhangulat az 1920-as évek elején]. Talán azért is akarta apám, hogy én Dobsinán szülessek meg. Hat hónapos koromig ott voltam Dobsinán az anyámmal és a nővéremmel együtt. Aztán feljöttünk anyámmal a Népszínház utcába. Azután apám a Feri bácsival, az Ella néni férjével együtt Újpesten vett házat. A Nap utca 7 volt ez, ami egy kilenclakásos ház volt. Az egyikben mi laktunk, a másikban az Ella néniék, a harmadikat pedig, amit szintén az apám vett meg, de a nővérem nevére volt, kiadtuk albérletnek. Úgy látszik, mint tőzsdésnek, jól ment apámnak, mert megvette a lakásokat. Az egyikben egy Lukács nevezetű gyógyszerész lakott korábban, aztán amikor azok elköltöztek Pestre, akkor mi költöztünk oda a helyükre. Én tulajdonképpen ott éltem le a fiatalságomat. Négyszobás lakásunk volt, külön hálószoza meg fürdőszoba is. A négy szoba vette körül a konyhát. A fürdőszobában Zefír-kályhával fűtöttünk, és csináltuk a melegvizet. Annak a kályhának hat lyuka volt, fával tüzeltük [Akkoriban nagyon korszerű kályhának számított Veress Ferenc feltaláló 1933-ban szabadalmazott kályhája. – A szerk.]. Onnét áradt ki a meleg a szomszédos hálószozába is.

Engem az anyám nevelt. Amikor még kicsi voltam, volt a cselédünk, az Anna, aki Pitvarosról származott, ő segített nekem öltözködni. Ő takarított is. Annát nagyon szerettem, ő is engem. Jóban voltunk, gyakran előfordult, hogy anyám elment ide, oda, amoda, és Annával maradtam otthon. Vigyázott rám, főzött is, takarított is. Nem tudom, hogyan került hozzánk. Aztán apám adta férjhez. Megismerkedett egy Szalontai Sándor nevezetű BKV-lakatossal valahol, nem tudom hol [A Budapesti Közlekedési Vállalat (BKV) 1968-ban alakult meg, elődje a Beszkárt, azaz Budapest Székesfővárosi Közlekedési Részvénytársaság volt, amely 1923-ban alakult. A Beszkárt kezelésébe tartozott a közúti villamosokon kívül a fogaskerekű, a sikló, a földalatti vasút és az autóbusz is. – A szerk.]. Mondta neki: „Te nő vagy?” „Nem.” „Akkor bemutatok neked valakit.” Ez volt az Anna. Abban a házban, ahol mi laktunk, volt egy szoba-konyhás lakás, és mikor férjhez ment az Anna, ott lakott a férjével. Közben nekünk is főzött és takarított. Mikor apámat, anyámat elvitték Auschwitzba, ők ott maradtak. Mikor én visszajöttem, akkor apám lakásában már erdélyi menekültek laktak.

Az anyám járt minden nap vásárolni. Szemben volt egy fűszeres, akkor az Erzsébet utcában volt a pék, az Ősz utcában volt egy nagyon jó húsos. Úgyhogy anyám minden nap csinált egy ilyen kört, amikor bejárta mindegyiket. Így aztán friss húst vett, mert az időben nem volt hűtőszekrény, bár jeget lehetett venni. A jegesember jött, szintén minden nap, és kiabálta, hogy „Jeges! Jeget vegyenek!”. Anyám figyelt rám és a nővéremre is, hogy rendesen tanuljunk, a leckét megcsináljuk pontosan. Nem volt annyira szigorú asszony, hogy bántott volna, legfeljebb bánkódott, hogy rossz voltam, és akkor a végén nekem kellett vigasztalni őt. Minden hétvégén elmentek egyszer a moziba apámmal. A Corso moziba volt apámnak állandó belépője. Az Ella néniékkal is nagyon jóban voltunk. Nagyon sokszor anyámmal ugyanazon dolgokat főzték, minden nap átjártak egymáshoz, ha kellett, kisegítették egymást.

Apám, anyám magyarul beszélt, mindketten tudtak németül is, de jiddisül nem beszéltek. A szüleim nem voltak vallásosak, neológok voltak, akik ha ünnep volt, akkor elmentek a templomba. Mi a Venetiáner utcai templomba mentünk [Az interjúalany feltehetően a Berzeviczy utcai neológ zsinagógára gondol, amelyet 1886-ban építettek. – A szerk.]. Meg otthon volt például szédereste. Ahogy most visszaemlékszem, mindig eldugták a maceszt [az afikóment] valahová, és én voltam az, aki mindig kereste, hogy hova tették. A nővérem idősebb volt, én voltam a fiatalabb, ezért nekem kellett, ők pedig mondták, hogy tűz-víz. Majdnem mindig megtaláltam. Ha megtaláltam, lehetett mit tudom én, mit tenni. Nagyon jó volt a maceszgombóc leves, de csak szédereste volt. Nem tartottuk azt, hogy kenyeret ne együnk [lásd: Pészah]. Jom Kipurkor – mivel én fiatal gyerek voltam – anyám azt mondta, hogy csak délig böjtöljek. Ők egész nap böjtöltek, a nővérem is egész nap, csak én böjtöltem délig. Tizenhárom éves voltam. Érdekes, hogy annyira megszoktam, hogy most is csak délig böjtölök. Péntek este anyám gyertyát gyújtott, semmi más nem volt [lásd: szombat]. A többi ünnepet is tudtuk, de nem tartottuk meg. Amikor iskolába jártam, akkor szombaton délután elmentünk a templomba. Akkor kötelező volt. Elemi iskolában volt, meg az újpesti gimnáziumban is, de mikor már Pestújhelyre jártam, már nem. Apámon volt kalap, de nem azért, mert vallásos volt, ha otthon volt, soha nem hordta a kalapot. Vagy ha kiültek a ház elé – volt ott egy pad –, kalap nélkül volt. Apám demokrata érzelmű volt. Újpesten volt egy képviselő, a nevére már nem emlékszem, és anyámnak is mindig mondta, hogy arra szavazzanak.

Jó volt a viszonyunk a nem zsidókkal. Többségében persze zsidó barátai voltak apámnak, de voltak nem zsidók is. Nem nagyon emlékszem rájuk. Az anyám főleg a nővérével, Ella nénivel és a férjével, Feri bácsival találkozott. De gyakran voltak együtt a Kató nénivel is, a Neufeldnével, az Ervin anyukájával, akiknek fűszerüzletük volt Újpesten, a Szent Gellért utcában.

Apám a Tóth cukrászdába járt, és nagyon jóban volt ott a dr. Pesta László tisztifőorvossal, aki nem volt zsidó [Pesta László (1902–1998), orvos, politikus, a háború után képviselő, 1950-es években a Fővárosi Tanács VB elnökhelyettese volt. – A szerk.]. Ennek köszönhettem azt, hogy 1944-ben, amikor már munkaszolgálatos voltam a Balatonnál, és március 19-én hazaengedtek engem Szentkirályszabadjáról, szombaton kiadták az ukázt, hogy vasárnap reggel mindenki elmehet a hatóság vonattal. Hazajöttem Budapestre, és mindenki mondta, hogy „Nem tudjátok? A németek bejöttek [lásd: Magyarország német megszállása], hogyhogy titeket meg hazaengedtek?”. Akkor apám kitalálta, hogy ne kelljen visszamennem, szól a Pestának, mert tudta hogy neki tisztiorvosi bizonyítványa van. Ő adott egy igazolást, hogy megbetegedtem, negyvenfokos lázam van, így aztán egy-két nappal tovább voltam otthon, mert elfogadták a papírt. Az apám többekkel jóban volt. A Szegő pékkel is, akinek egy csodálatosan szép, szőke, zsidó lánya volt, akibe beleszerettem.

Újpesten húszezer zsidó élt, és főleg az Árpád úti üzletek nyolcvan százalékban zsidók voltak, ettől távolodva is mindenfelé laktak, de már egyre kevesebben. Azért voltak Újpesten ennyien zsidók, mert a Wolfner [lásd: Wolfner család], a Mauthner bőrgyárak tulajdonosai vagy az Aschner Lipót, az Egyesült Izzó gyár alapítója mind gazdag zsidó befektetők voltak, vagy a Lázár-Ofner közül is az Ofner zsidó volt, így aztán ezek vonzották ide a többieket. A második feleségemnek az apja is az Aschnernek volt jó barátja, és az ő gyárában volt igazgató [A Mauthner Testvérek Rt. Bőrgyárát 1887-ben alapították Újpesten; Aschner Lipót (1872–1952): 1918-tól az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. vezérigazgatója volt. A gyár világvállalattá fejlesztése érdekében kimagasló képességű kutatógárdát gyűjtött össze. 1944-ben a németek Mauthausenba hurcolták, az amerikaiak valamilyen fogolycsere révén Svájcba menekítették, ahonnan a háború után hazatért; Ofner ? a Lázár és Ofner Vegyészeti- és Növényolajgyár egyik tulajdonosa volt. – A szerk.].

A Ferenc József térre jártam elemibe, az állami iskola volt. Úgy harmincan lehettünk az osztályban, abból öten, hatan lehettünk zsidók. Nagyon jó volt a kapcsolat közöttünk, de úgy többre nem emlékszem. Akkor már numerus clausus volt. Újpesten húszezer zsidó volt a nyolcvan- vagy hetvenezer lakóból, és az újpesti gimnáziumba sokan jártak, és akkor mondták, hogy csak tizenöt százalék lehet a zsidók száma, így engem nem vettek fel [A numerus clausust hivatalosan 1928-ban visszavonták, de sok középiskolába, bár ott soha nem vezettek be hivatalosan numerus clausust, nem vettek fel csak bizonyos számú zsidót. – A szerk.]. Az első osztályba nem jártam, de aztán a Fischer tanár úr, aki a nővérem osztálytársnőjének az apja volt, és az újpesti gimnáziumban tanított, elintézte, hogy felvegyenek. A nővérem ugyanis panaszkodott, hogy nem vették fel az öcsémet, és azt is elintézte, hogy második osztályba menjek. Tehát a második gimnáziumot már az újpestiben jártam. Ebben a gimnáziumban sok zsidó volt. Például Szepesi Gyurival évekig együtt jártunk [Szepesi György (1922), sportriporter, a Magyar Labdarúgó Szövetség volt elnöke. – A szerk.]. Randé Jenő, aki bécsi nagykövet volt, a rádióban is szerepelt [Randé Jenő (1922) – újságíró, tudósító, diplomata, a Magyarok Világszövetségének egykori elnöke, számos könyv szerzője. – A szerk.]. Karácsony Dezső, az is egy neves ember volt. Az újpesti gimnáziumban [Könyves Kálmán Gimnázium] volt egy-két tanár, aki nem szerette a nevemet sem – Grünbaum. Nem tettek soha semmilyen sértő megjegyzést rám, de nem éreztem jól magam ott. Én voltam az egyik legjobb rajzoló az osztályban. Matematikából nem voltam valami túl jó, de humán tárgyakból jó voltam. Úgyhogy azt tanácsolták a tanárok, hogy jó lenne, ha elmennék valahova máshova, mert matematikából annyira rosszul állok, hogy megbuktatnak. Behívták apámat. Azt mondták neki, hogy ide járhat a gyerek, de jobb lenne neki is, ha másik iskolába, például kereskedelmibe menne. Ott nem annyira a matematika a fontos, mint a számvitel.

A negyedik gimnázium végén, amikor apám Pestújhelyen adott el lisztet, egy pékkel nagyon jóban volt, és mivel akkor már az iskolákban is nagy antiszemitizmus volt, azt mondta ez a pék: „Tudod, hol nincs antiszemitizmus? A pestújhelyi felső kereskedelmiben, az egy katolikus iskola, de ott nem lehet politizálni” [Az 1925-től működő Pestújhelyi Római Katolikus Felső Kereskedelmi Iskoláról /ill. Pestújhelyi Római Katolikus Kereskedelmi Középiskoláról/ van szó. – A szerk.]. És garantálja azt, hogy oda felvesznek. Van is ott mindig egy-két zsidó az osztályban. Az igazgató pap, pápai prelátus volt – Stumpfnek hívták. Azt mondta: „Aki belép valamilyen pártba, legyen az a Szociáldemokrata Párt vagy a Nyilas Párt, az tűnjön el az iskolából, kirúgom. Itt nem lehet politizálni.” Ez az iskola egy humanitárius iskola volt, és tulajdonképpen nem volt ott semmiféle zsidózás, nem is lehetett, mert a Stumpf nem engedett semmiféle vallási megkülönböztetést. Rajtam kívül még két zsidó volt az

egész iskolában. És ez a Stumpf keresett nekünk egy zsidó kántort, akihez járnunk kellett hittanra. Hogy ne csak a katolikus hittant hallgassuk meg, tanítás után, egy órákor el kellett mennünk minden héten egyszer ehhez a kántorhoz. A közelben volt egy zsidó iskola, és oda is jártunk hittant tanulni.

Három osztálytársam volt Újpesten, akikkel én ott is jóban voltam, azokat hívtam magammal Pestújhelyre, a kereskedelmi iskolába. Mondtam nekik, hogy a pestújhelyi nagyon jó iskola, hallgattak rám, és eljöttek. „Gyertek át velem!” – mondtam nekik. „Sokkal jobb, mint a gimnázium.” Ők is rosszul álltak matematikából. Gyertek, legalább együtt leszünk. Egymás mellett ültünk a padban is. Az egyik Szabó Lóránt, aki a nyilas plakátokat tépdeste. A másik Lukács Antal volt. A Lukács Antal nagyon vallásos [keresztény] gyerek volt. Ő a Zeneművészeti Főiskolán zeneesztéta lett, és aztán megváltozott. A neve ma megtalálható a Dohány utcai zsinagógánál azon a fán, amelyen azoknak a neve van, akik zsidókat mentettek. Mert Lukács Antal a Wallenbergnek az egyik újpesti megbízottjával tartotta a kapcsolatot. [Lukács Antal halála után, 1993-ban nyerte el A világ jámborai címet. – A szerk.] A Spitz Putyi osztálytársamat, akinek magyarosított neve Hegyesi Pista, ő mentette meg. A legkülönbözőbb helyeken bújtatta Újpesten, mert az apja zsidó volt, az anyja keresztény, hát így zsidónak számított. Megmentett még valakit, és engem is keresett, de én akkor már Szombathelyen voltam. Később kapott egy mellhártyagyulladás, és tíz-tizenöt évvel ezelőtt meghalt. A Fürst Sándor volt a harmadik, az is velem járt. Vele történt, hogy összeverekedett egy Simon nevezetű fiú osztálytársunkkal. Valamilyen megjegyzést tett rá, valami olyasmit, hogy „Nem úgy viselkedsz, ahogy itt kellene!”. Erre az meg visszakérdezte, hogy „Miért? Talán én nem vagyok ide való?”, és akkor összeverekedtek. De nem zsidózta le a Fürstöt, az biztos. Rosszalkodtunk az osztályban, mint más gyerekek. Például a könyvviteltanárunk fehér köpenyére mindig fekete tintát fecskendeztünk a tollunkból, úgy, hogy ő csak később vette észre, akkor mindig berohant, hogy ki volt. Meg a gyors- és gépirótanárnőnek mindig gombostűt tettünk a feneke alá. Ilyeneket csináltunk, nagyon jó hangulat volt ebben az iskolában.

1940-ben érettségiztem, Pestújhelyen [A fényképek között mellékelt érettségi tabló szerint 1941-ben érettségizett. – A szerk.]. Györgydeák Jenő volt az osztályfőnököm, nagyon rendes volt velem. Mikor leérettségiztünk, mindenkitől megkérdezte, hogy ki mi akar lenni, hova megy. Egyetemre megyek, bankba megyek, mondták a többiek. „És te hova még?” – kérdezi tőlem. „Nem tudom, engem nem vesznek föl sehova.” Megsimogatta a fejem – soha nem fogom elfelejteni –, és odasúgta a fülembe – 1940-ben! [azaz: 1941-ben] –, „ha vége lesz a háborúnak, és a németek elbuknak, akkor mindenhova fölvesznek”. És ezt nem felejtettem el. Mikor a húszéves érettségi találkozóink volt, 1960-ban, akkor én már a Gázművek vezérigazgató-helyettese voltam, az osztályfőnökünk is ott volt. És attól kezdve minden évben húsvétkor, karácsonykor, kocsit küldtem érte, odajött hozzánk, mindig adtam neki valami különleges ajándékot, gázöngyújtót meg ilyeneket. Össze-vissza ölelkeztünk. Mondtam neki, hogy nem tudom elfelejteni azt, ahogy 1940-ben megsimogatott és mondta, hogy belőled az lesz, amit akarsz.

A bár micvómat az újpesti templomban tartottuk, akkor én is felolvastam egy részt a Tórából. Mikor vége volt a szertartásnak, ott ültek sorban a főbbek, és én odamentem, és mindenkinek kezet nyújtottam. Jól le is tolt az apám miatta. „Ezt nem illik! – mondta az apám –, kezet nyújtani mindig annak kell, aki magasabb rangú! Várd meg, míg ő kezet nyújt, és utána add a kezed!” Tizenhárom éves koromban erre én nem gondoltam. Otthon aztán volt egy nagy torta, ebéd, mindenféle.

Eljöttek hozzánk a rokonok, barátok, anyámnak a testvérei, nagy család volt. Ott volt a Zsiga bácsi, az Irén néni, a Kati néni és a férje, Bernát, az Ella néni és a férje, Feri bácsi. És amit soha nem felejték el, hogy akkor kaptam először karórát, ajándékba a bár micvóra. Nagyon nagy dolog volt abban az időben egy karóra. Iskolába föl se mertem venni, mert megszólaltak volna a srácok, hogy karórámm van. Csak egyszer-egyszer vettem föl. Abban az időben időnként jártam a többiekkel templomba, gyakran nem, de kéthetenként egyszer biztos elmentem.

Az újpesti öreg cserkészeknél tízen-tizenketten megalapítottuk a jungok, tehát a fiatalok csapatát. Ez volt az Újpesti Zsidó Öreg Cserkészek csapata. Nagyon tehetséges gyerekek voltak. Volt egy Stern Gyuri nevezetű – aki aztán magyarosított –, aki színdarabokat írt. És az „Óz, a csodák csodája”-ra kitalált egy jó kis színdarabot, amit a Goldmark Teremben [Rendezvényterem a neológ hitközség épületében. – A szerk.] adtunk elő. Én voltam a Gyáva Oroszlán, amit úgy csináltunk, hogy egy régi női selyemharisnyából volt kitömve a farkam, és hogy ne látsszon az arcom, csináltak egy szövet oroszlánfejet. Minden héten másnál jöttünk össze, és ott mindig megkínáltak minket teával vagy kávéval. Nálunk is voltak, anyám akkor pogácsát sütött, és kakaót ittunk. Mindig másvalaki tartott előadást. Merényi Ferenc – aki [később] a Szépművészeti Múzeumnak volt az igazgatója –, ő is oda járt, a pszichológiáról tartott előadást. Azóta is bennem van, és nagyon érdeklődöm a pszichológia iránt. De volt például, aki a színházakról tartott előadást. Ez kifejezetten egy ilyen szellemi kör volt.

A zsidóságunkból kifolyólag összesen csak egyszer fordult elő kisebb összetűzésünk. Mindig Újpestre jártunk a Tungsram strandra, de télen oda nem lehetett menni, úgyhogy elmentünk egyszer a Gellért fürdőbe. Összejöttünk hatan, nyolcan, és kicsit hangoskodtunk. Volt ott három-négy fiatal, erős srác, látták, kik vagyunk – volt egy-két zsidós kinézetű gyerek –, és elkezdtek zsidózni, és az Ungár Laci – aki később kiment Izraelbe, de már nem él – visszaválaszolt nekik: „Mi van, ti ócska parasztok?” Aztán nekimentek és elverték, amiből tömegverekedés is lett volna, de szétválasztották őket.

Nekem sok keresztény barátom volt, akik a környéken laktak. Volt egy Géza nevezetű, az apja asztalos volt, azzal futballoztam, volt a Józsi, azzal futballoztam, a Lajos, aki ott lakott a szüleivel ugyanabban a házban, amelyikben mi is. Nekik egyszobás lakásuk volt, a vécé pedig kint az udvaron. Az apja hordár volt, folyton részegen jött haza, a mama nagyon rendes asszony, mosónő volt. A nagymosást nekünk is ő csinálta. Volt egy óriási nagy fakádja, és abba annyi minden belefért, hogy amikor nagymosás volt hetenként vagy kéthetenként, akkor ő volt a mosónő. Ebből éltek. Mivel én elég rossz étvágyú gyerek voltam, anyám mindig odahívta: „Lali, gyere, egyél velünk, mert a Gézus csak akkor eszik, ha te is.” Láttam, hogy ő eszik, és akkor együtt ettünk. Összejárunk most is kártyázni. Egy keresztény gyerek, akivel már Újpesten is együtt jártam, talán a legjobb barátom volt. Az apja valamilyen tisztviselő volt, a szüleivel is nagyon jóban voltam. Az újpesti gimnáziumba jártunk együtt, majd a pestújhelyibe. A nyilas időkben [lásd: nyilas hatalomátvétel] Újpest teli volt nyilas plakátokkal. Mentem vele sétálni, ő meg fogta és letépte. „Meg vagy te örülve? Agyonvernek, ha meglátnak bennünket!” „Nem érdekel!” – és tépte. Én annyira megijedtem, hogy én szaladtam el, ő meg ott tépkedte. 1945 után is összejöttünk, ő matematikatanár lett.

Érettségi után keramikus szakmát tanultam. A nővéremnek volt egy osztálytársnője, aki hat évvel idősebb volt nálam. Grünberger Aliznak hívták, keramikus volt Újpesten. Volt egy műhelye, és ott

egy égetőkemencéje, ahol tanonckodtam. Az első kerámiám a Popeye, a tengerész volt, nagyon jól nézett ki, és bár sok minden volt, amit úgy elajándékoztam, ez megmaradt. Egy évig voltam keramikus, akkor azt mondta az apám: „Ebből akarsz te megélni? Bárhova elmegy a világba, keramikus kinek kell?” „Hát akkor mi legyenek?” „Légy szabó! A szabót a világon mindenütt keresik.” Először inas, majd segéd voltam egy évig, utána meg behívtak, 1943-ban kellett bevonulnom munkaszolgálatra.

A nővéremet Editnek hívták, 1915. június 3-án született Dobsinán. Nagyon szerettük egymást gyerekkorunkban is. Én kifejezetten egy rosszalkodó gyerek voltam. Mindig hecceltem valamivel, vagy hülyéskedtem. Egyszer például Dobsinán voltunk, és tudtam, hogy az Edit délután, ebéd után megy a vécére. És beragasztottam ragasztóval a vécét úgy körben. Aztán lestük az unokaöcsémrel, a Faludi Lórával, az Ella néni fiával, hogy mikor megy a vécébe, és egyszer csak látjuk, hogy a nagyapa megy. Alig tudott fölállni. „Tudtam, hogy ti csináltatok! Tudtam!” De hát nem a nagypapával akartuk csinálni, hanem az Edittel! Aztán az udvari rész fölött volt egy erkély, lent voltak a galambok meg mindenféle madarak. Fölülről meg csináltunk egy horgot, szögből, rátettünk kukoricát vagy valamit, a zsinóron leengedtük, és ezek meg bekapták. Aztán fölhúztuk. Mikor meglátták, akkor aztán kaptunk: „Meg vagytok bolondulva!? Mit csináltok!? Tönkreteszitek szegény galambokat.” Ez volt az egyik ilyen csíny, a másik pedig az volt, hogy – mivel én a macskákat nem szerettem, csak a kutyákat – a macskáknak a lábára dióhéjat tettünk, és utána kergettük őket. Visszaemlékszem, egy helyben ugráltak, nem tudtak szaladni. Akkor is balhénk volt, hogy nem lehet ilyet csinálni, én meg csak mondtam ártatlanul, hogy milyen érdekes, hogy nem tudnak szaladni.

A nővérem az újpesti Kanizsai Dorottya Gimnáziumba járt. Nagyon jó tanuló volt. Nagyon sok barátnője volt az osztályból. Volt egy nagyon jó barátnője, akinek az apja Újpesten volt rendőrnagy. És volt még egy. Egyik sem volt zsidó. Ezek így együtt jártak mindenhová. A nővérem aztán a Zeneakadémiára járt, és zongoratanárnő lett.

A nővérem férje Wigner Miklós volt, a Nobel-díjas Wigner Jenő unokaöccse [Wigner Jenő (Budapest, 1902 – Princeton, 1995) – magyar fizikus. 1930-ban települt át az USA-ba. Ő is részt vett Szilárd Leóval, Neumann Jánossal, Teller Edével és Enrico Fermivel az amerikai atomkutatásokban, valamint az első atomreaktor kifejlesztésében és indításában 1942-ben. 1963-ban fizikai Nobel-díjat kapott az atommag és az elemi részecskék elméletéhez adott hozzájárulásáért. – A szerk.]. 1938-ban házasodtak össze. Miklós a Föbusnál volt tisztviselő, Újpesten [A Föbus Villamossági Rt.-ről van szó. Ez a cég üzemeltette Újpest közvilágítását. – A szerk.]. Ott lakott a nővéremmel a Nap utcában. Nyaranta nagyon jól éreztük magunkat az újpesti Szűnyog-szigeten. A Gizella csónakháznál volt a Mikinek egy kabinja. Oda jártunk minden vasárnap, ott horgásztam először. Editet a szüleimmel és a rokonaimmal együtt Auschwitzba vitték, Miklós pedig Ukrajnában meghalt [munkaszolgálatban] 1944-ben.

A zsidótörvények miatt 1938-ban csökkentették az apám tevékenységét, 1940-ben pedig felbontották a szerződését, elküldték az Első Budapesti Gőzmalomból, és nem dolgozhatott tovább. Abból éltünk, ami vagyonunk volt, de még mielőtt elvitték volna az apámat, a házat eladták. Ott laktak, de eladták. Aranyat vettek, és mindig eladtak valamit, abból éltek. Az érdekes volt, hogy amikor megtudták, hogy elviszik őket, Újpesten volt egy Bayer nevezetű cukrász, ahova mindig járt az apám, és odavitte egy vasdobozban az aranyékszereket. Az aranyékszerek között volt

anyámnak egy bolgár királyi nyakéke, amit a nagyapám vett egy vásárban, állítólag a bolgár király, mikor itt járt, elkártyázta az arany nyakéket. Az volt az egyik hozomány. Amikor anyám férjhez ment apámhoz, akkor kapta a nagyapámtól. Csodálatos volt, előttem van. Csak ünnepen, ha valami rendezvény volt, akkor vette föl, különben nem hordta. Apám lezárva a dobozt elvitte a cukrásznak azzal, hogyha minket elvisznek, és a lányom vagy a fiam vagy mi hazajövünk, akkor adja nekik oda – nagyon jó baráti viszony volt közöttük. Amikor a nővérem hazajött, bement a Bayer cukrászhoz. Mikor meglátta az Editet, azt mondta, ezt az édesapja itt hagyta nálam, és odaadta. Úgyhogy ezek az aranyékszerek megmaradtak. Most már nincsenek meg, de akkor megmaradtak. Házat, lakást kellett venni, meg hálóbútor kellett.

1943-ban elvittek munkaszolgálatosnak. Budapestről először Kiskunfélegyházára vagy Kiskunhalasra, onnan Bácskaszentivánra mentünk. Ott egy repülőteret építettünk. És akkor onnét vittek bennünket Csengerbe. Útközben történt egy olyan dolog, amit soha nem fogok elfelejteni. Ott állt a mi szerelvényünk marhavagonokból. Egyszer csak szirénázást hallottunk, akkor bombázták a ferencvárosi pályaudvart. Ott állt legalább tíz-tizenöt vonat, német és magyar katonák voltak, mégis minket húztak ki először. Mikor felszabadultunk a második világháború után, akkor kutattuk, hogy ki volt az a ferencvárosi pályamester, aki a zsidó vagonokat kiengedte. Nem tudták megmondani. Ott pusztultunk volna, mint a németek vagy a magyarok. Csenger az ukrainai határon van, ott vasútépítést csináltunk. 1944 júniusában vitték el apámat, anyámat Auschwitzba [lásd: Újpest]. Amikor minket Csengerből hoztak haza, az amerikaiak akkor bombázták Lengyelországot és Magyarországot. Rákosrendezőnél volt egy csomó fel nem robbant bomba, és nekünk kellett azokat kiásni. Volt egy részeg tizedesünk, aki kiabálta: „Mi az, zsidók, ti éltek?” Aztán elvittek bennünket Balaton környékére, Szentkirályszabadjára, szintén nagyon kemény munkára. Van egy repülőtér is ott. Onnan vittek bennünket Érsekújvárra, ott is bombáztak. Mindig ahol bombáztak, oda vittek bennünket a vasúti síneket helyrerakni. Borzalmas munka volt, a vasúti síneket kellett vállon cipelni és elhelyezni. Onnan vittek Vépre csinálni egy vasúti kitérőt. És akkor Vépről aztán 1944 őszén Szombathelyre. Szombathelyen átadtak bennünket az SS-nek. Levetkőztettek meztelenre, minden holmit ott kellett hagyni, gyűrűt, mindent, ami volt. Beküldtek egy másik szobába, ahol katonaruhát meg katonacipőt adtak, hogy válasszuk ki, és öltözzünk fel. Volt olyan, akinek 44-es lába volt, és 43-as cipőt talált csak, kivágta, hogy beférjen. Az én lábam 41-42-es volt, nem volt ilyen probléma. Volt cipő, kabát is, katonasapka is. És sárban kellett szaladni. Átvittek bennünket Ausztriába. Ott csináltunk tankcsapdát az osztrák határ közelében.

Az SS-ek kemények, gorombák voltak. A legborzalmasabb az volt, mikor elvittek bennünket Grazba. Zuhogott az eső. Másnap tovább. Hideg volt, beöltözve vizes ruhába. Szombathelyről elindulva nem kaptunk se enni, se inni. Graz után, egy Eisenertz nevű városnál [Kb. 60 km-re északnyugatra Graztól. – A szerk.] egy félkarú SS futást vezényelt, és géppuskával lövetett ránk; megharmadolt minket, sokan haltak ott meg. Ez volt a halálmenet. Tízezren indultunk, és körülbelül ezerötszázan érkeztünk meg. Közöttük voltak negyven-ötven éves emberek is, akik nem éltek túl a menetelést. Szerencsénk is volt, amikor az egyik patak mellett mentünk, tele volt csigákkal. Megfőztük, és azt ettük. Amikor megérkeztünk Mauthausenba, ott szabad ég alatt tartottak minket sátrakban.

Énnekem, mondjuk, azt volt a szerencsém, hogy korábban, amikor csináltuk azt a vasúti kitérőt Vépen, odajött az állomásfőnök, hogy kellene neki egy ember munkára. Ez volt a szerencsém, hogy még ott nyolcvan kilóra fölhíztam. Az asszony olyan rendes volt, mindig azt kérdezte, éhes vagyok-

e. A férfi meg azt mondta, én idehoztalak téged, igaz, este odamész a vagonba aludni, de hajnalban idejössz. Ha jönnek a németek, akkor én elbujtatlak téged. Ha pedig az oroszok jönnek, akkor megmondom, hogy megmentettelek téged. Ez volt a kettőnk közti megállapodás. Csak a probléma az volt, hogy hajnalban lelakatolták a vagonokat, és elvittek bennünket Vépéről Szombathelyre. Aztán átadtak a németeknek. De ez volt a mázlim, hogy nyolcvan kilóra felhíztam, volt miből leadni, mert akinek nem volt miből leadni, az éhen halt.

Mauthausen borzalmas volt. Mikor megérkeztünk oda, azt mondták, hogy ötösével menjünk be a kapun. Ha véletlenül hat ember volt, az egyiket úgy fejbe verte az egyik SS, hogy azon nyomban meg is halt. Úgy kellett vigyáznunk. Volt ott egy fiatal SS, baltanyéllel járkált a barakkok között, aki arra ment, és elébe került, azt fejbe verte, az elterült. Borzasztó látvány volt. Amikor bombázták Mauthausent – kik bombázták, nem tudom, a németek-e vagy az oroszok, azt sem tudom [Mauthausent az amerikai hadsereg szabadította fel. – A szerk.] –, leesett egy bomba nem messze tőlünk, olyan jelenet volt, hogy a kezek, lábak meg a belek lógtak. A sátrak közepére esett a bomba, borzalmas látvány volt. Valószínűleg aludtam, én nem is vettem észre, csak amikor fölnéztem, az egyik barátom mondta: „Mi van veled, mi vérzik neked?” Valami kis repesz volt az ajkamban, amit kivettek, de a helye még ma is látszik.

Utána átvittek bennünket Günskirchenbe. Olyan tizenöt-húsz településen keresztül kellett menni. Olyan szűk sátorban voltunk, hogy nem lehetett még leülni sem. Szörnyű, milyen körülmények között voltunk. A legborzalmasabb volt, hogy azt mondták nekünk az SS-ek, ha elengedik őket, akkor nincs semmi baj. Ha nem engedik el, akkor fölrobban minden, alá van aknázva. Azt mondták, ha a fehér zászló fölmegegy, annyit jelent, hogy meg tudtak állapodni. Mindig néztük, hogy mikor megy föl a fehér zászló vagy mikor robbanunk. És akkor egyszer csak láttuk, hogy fölmegegy a fehér zászló, akkor már az SS-ek eltűntek. Egyet elkaptak, azt láttam. Azt átadták az illetékeseknek. Össze-vissza verték, ahogy emlékszem. Veszélyes volt, ahogy többen nekiestek az élelmiszerraktárnak. Arra emlékszem, hogy Friedmann Feri bácsi, aki az első világháborúban, Szicíliában volt fogoly, mesélte még korábban, hogy az, aki három hétig vagy több mint egy hónapig nem eszik zsíros ételt vagy éhez, és utána nekiáll szalonnázni, gyomormérgezést kap, mert a kiéhezett gyomor nem tudja megemésztetni. Ott mondtam: „Gyerekek, figyeljete ide, semmi mást nem szabad enni, csak kenyeret, cukrot, és nagyon vékonyan a vaját rákenni. Nagyon vékonyan, és semmi mást! Két vagy három napig csak ezt szabad enni!” Szót is fogadtak nekem. De voltak sokan, akik kolbásszal meg szalonnával telezabálták magukat, és meghaltak. A fölszabadulásnál, amikor közeledtek a tankok, az amerikai katonák integettek, és osztogatták a kenyeret meg a csokoládét, mindenféle ajándékot, még fogkrémet is adtak.

Onnan elmentünk Welsbe [Osztrák város Felső-Ausztriában. – A szerk.]. „Hol lakjunk?” – kérdeztük meg valakitől. „Az egyik házban a harmadik emeleten lakott egy SS-ezredes, üres az a lakás, menjenek oda föl!” – mondta. Fölmentünk oda, tényleg üres volt a lakás, tele volt SS-holmikkal. Levettük ezeket a rangjelzéseket, és fölveztük az SS-ruhát. Letéptünk mindent róla, csupa zöld volt, nem lehetett látni, hogy ez katonaruha. Minden le volt tépve az SS-kabátról. Mindenki ebben járt. És ott voltunk egy hétig, kijártunk, ott enni is kaptunk. Volt egy iskola, ahol lehetett kapni háborús ennivalót. Sorban belázasodtunk. A szomszéd, mikor ezt látta – mert mindig meglátogatott bennünket –, kihívta a mentőket, és bevittek bennünket a kórházba, az Allgemeine Krankenhausba [Német: 'általános kórház' – A szerk.]. Nekem június 14. volt a döntő nap, mert tényleg borzalmas állapotban voltam, flekktífusz, hastífusz együtt [A flekktífusz vagy kiütéses tífusz – magas lázzal és

fejfájással járó fertőző betegség, főleg a ruhatetvek terjesztik. – A szerk.]. Elgennyesedett a hasam, volt, akinek az agyára ment a genny. Ott feküdtem, nem mertek megoperálni, mert nem lehet harminc-valahány kilóval operálni. Amit soha nem felejték el, hogy éjszaka még az utolsó kenetet is feladták, és egy apáca egész éjjel fogta és simogatta a kezemet, végtelenül rendes volt tényleg. Hajnalban jött a főorvos, rám nézett, azonnal a műtőbe. Ez egy amerikai orvos volt, de németül beszélt. Mondta, nem lehet se injekciót adni, nem lehet semmi érzéstelenítőt használni, olyan gyenge a szervezetem. Éles késsel nyitották föl a hasamat, és kifolyt a genny. Mikor kifolyt, úgy éreztem, hogy most túl vagyok mindenben. Bekötöztek, enni adtak, de a probléma ott volt, hogy egy vagy két hétig járni sem tudtam. Mankóval kezdtem járni, mert legyengültem. Mindig lehetett repetát kérni. Mi mindent össze tudtam enni! Ki voltam éhezve. Zsemlyét meg mindent, kétszer-háromszor kértem reggelire, ebédet, repetát, néhány kilót felszedtem.

A háború után, augusztus közepe felé azt mondták nekünk, mikor feküdtünk a kórházban, hogy oda mehettek, ahova akartok. Kaptok útlevelet, ha akartok, Amerikába mentek, Svájcba, ahova akartok. Én nem akarok sehova se menni, nem tudom, kik vannak otthon. Meg kell győződnöm róla, hogy az apám, aztán a nővérem él-e, a menyasszonyom hazajött-e. Augusztus végén elindultunk hazafelé. Linzbe mentünk először, mert onnan marhavagonokon szállítottak minket. Azt mondták, Csehszlovákián keresztül megyünk. Brünn után, Párkánynál megállt a vonat [A csehszlovákiai Brünn (Brno) és Párkány között légvonalban 220 km a távolság. – A szerk.]. A mostani, második feleségem, Ágnes, akit csak jóval később ismertem meg, szóval az ő apja is velem volt a vonaton. Ő volt a legöregebb, őt választottuk meg vagonparancsnoknak. Miután összeházasodtunk Ágnessel az 1970-es években, beszélgettünk, aztán kiderült, hogy Párkánynál jött át az ő apja is, én is. Egy vagon, és minden megegyezett, hogy tényleg ő volt az. Ő is Mauthausenből jött. Párkánynál az oroszok elvettek mindent, ami élelmet az amerikaiaktól kaptunk. Vártuk, hogy jöjjön egy magyar vonat, hogy elvigyen bennünket. A vagonok maradtak, csak mozdonyt cseréltek. Amíg erre vártunk, ott ácsorogtunk, délután volt. Odamentem a kúthoz vizet inni, ott volt egy fiatal lány, ott ücsörgött, és magyarul megszólalt: „Mentse meg az életemet!” „Hogy mentsem meg?”, kérdeztem. „Itt leszek, és az oroszok megtámadnak, megerőszakolnak, én haza akarok menni.” „Hol laksz?” „Erdélybe való vagyok, onnan vittek el, és most itt vagyok.” Mondom, „Nézze, a vagon mögött van az a fékezőfülke, a fülkénél maga le tud feküdni”. Akkor azt mondta, „Jó, köszönöm a tanácsot, lassan sötétedik, és akkor odamegyek”. Tényleg sötétedett, lementem, megnéztem, ott volt. Lassan mi is megindultunk. Akkor mondtam az Ágnes apjának, hogy lehet, baj lesz belőle, de megmentettem egy lánynak az életét. „Hogy-hogy?” „Itt van a fékezőfülkében.” „Kicsoda?” „Egy magyar lány, fél az oroszoktól, és Erdélybe akar menni.” „Honnén tudod, hátha az egy SS-nő volt, és így akar menekülni?” „Nem úgy nézett ki, egy vékony kis fiatal lányka volt, nem lehet az.” „Azt nem lehet tudni, máskor ne csinálj ilyet!” Amikor megállt a vonat valahol Rákosrendező előtt, gondoltam, megnézem, mi van a lánnyal. Már előbb leszállt.

A Nyugati pályaudvarból mindenkinek a Jointhoz kellett elmenni. Ott mutattam is a papírt, amit a welsi kórházban kaptam vöröskeresztes pecséttel, ami németül volt írva, hogy mikor szabadultam, és milyen beteg voltam. Kaptam a Jointtól egy másik cédulát, ha az oroszok el akarnának vinni, akkor mutassam föl [A „cédula” tanúsága szerint nem a Jointról, hanem a DEGOB-ról, a Magyarországi Zsidó Deportáltakat Gondozó Országos Bizottságról van szó. – A szerk.]. A Jointban ott állt egy nő, mondtam a nevemet, „Gömöri Géza”. „Te vagy az, Géza? Az Edit otthon van”,

mondta. Az anyámnak valamilyen unokatestvére vagy valamilyen rokona volt, aki adta ezt az igazolványt. „Siess haza, Edit majd mindent elmond, de apád, anyád, azok sajnós...” Mikor hazamentem, már tudtam, hogy csak az Editet fogom megtalálni. A nővérem volt az egyedüli, aki Auschwitzból hazajött. A nővérem 1945. júniusban, én meg szeptemberben. Az egyik barátom már hazajött júniusban – én akkor feküdtem flekktífusszal –, és azt terjesztette rólam, hogy elpusztultam. Megmondta a nővéremnek is. Úgyhogy mikor szeptember elsején hazajöttem, csak álmélkodva kérdezte: „Te élsz?” Mikor megláttam őt, mert mondták neki, itt a Géza, szaladt elélem. Az életem egyik legfontosabb és legboldogabb találkozása volt. Átkaroltuk egymást, és sírtunk, végre találkoztunk. Ezután a nővéremnél laktam a Tó utcában, Újpesten, a Nap utca mögött, egy kétszobás kis magánházban. Ő zongorát tanított ebédért, mert 1945 előtt elvégezte a Zeneművészeti Főiskolát, így mindennap megvolt az ebéd. Igen nagy dolog volt, mindig azt ettem, amit ő hozott. Harmincöt kiló voltam, mikor fölszabadultam. Úgyhogy mikor hazajöttem, sovány voltam.

A nővérem 1945 után végezte el a jogi egyetemet, nemzetközi jogász lett. Az Igazságügyi Minisztériumban volt nemzetközi jogász. Három nyelven tudott törvényt fogalmazni, angol, francia és német nyelven. Amikor kinn volt egyszer Genfben egy nemzetközi konferencián, az amerikaiak fölfigyeltek rá. Azt mondták, szeretnék, ha kijönne New Yorkba, és ott dolgozna. Ez abban az időben, 1960-ban nem volt olyan egyszerű, az egy nagyon kemény időszak volt. Az ENSZ-ből írtak az igazságügyi miniszternek, hogy Genfben megismerték dr. Gömöri Editet, aki megfelel azoknak a követelményeknek, ami nekik kell, és nagyon kérték, hogy engedjék ki New Yorkba, az ENSZ Titkárságra. Megkapta az engedélyt, és ott dolgozott öt évig. A nők jogainak a védelmét szolgálta. Volt Afrikában is többször, mert Afrikában vannak olyan törzsek, ahol tizenhárom éves korukban levágják a nők klitoriszát [Az eufemisztikusan „női körülmetélésként” emlegetett gyakorlat, amely ősi tradíció Afrika számos országában, tulajdonképpen a külső női nemi szerv csonkítását jelenti. – A szerk.]. Ezt ment ellenőrizni. Mongóliában is járt, mert ott meg a női oktatás nulla volt.

Edit nővérem tudta, hogy a Wigner Jenő, a férje nagybátyja kint van Amerikában, aki akkor már, 1960-ban Nobel-díjas volt [Wigner az alatt az időszak alatt kapta meg a Nobel-díjat, amikor Gömöri Edit New Yorkban volt, de nem 1960-ban, hanem 1963-ban. – A szerk.]. Így aztán mikor Edit kiment New Yorkba, fölhívta őt, de akkor volt az a McCarthy időszak [Joseph McCarthy az 1950-es évek első felében működő Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság elnöke volt, akinek a nevét a kommunistagyanús személyek üldözése tette ismertté. – A szerk.], amikor még azért a kint élők vigyáztak, hogy a szocialista országokban élőkkel ne tartsák a kapcsolatot. Mert az 1950-es évek első felében azokat meggyanúsították, hogy kémek meg mit tudom én, akkor volt a Rosenberg-ügy is. [1950-ben az FBI letartóztatta Julius Rosenberget, aki az amerikai hadsereg híradós alakulatában szolgált (1940–45), és feleségét, Ethel Rosenberget. A házaspárt azzal vádolták, hogy nukleáris fegyverekről kiemelten titkos katonai adatokat szolgáltattak ki a Szovjetuniónak. A házaspárt bűnösnek találták, halálra ítélték, és 1953-ban kivégezték. Az eset nagy port vert fel Amerikában, és sokan úgy vélték, hogy az adott politikai légkörben nem lehetett egy nem részrehajló pert lefolytatni, ráadásul a terhelő bizonyítékot olyan ember szolgáltatta, aki elismerte, hogy kém. – A szerk.] Sok-sok embert letartóztattak korábban. A nővérem fölhívta a Wigner Jenőt, hogy ő a Wigner Miklós felesége. Mondta, hogy a Miklós 1944-ben Ukrajnában meghalt. Azt kérdezte a Wigner Jenő: „Mondja, maga amerikai állampolgár?” És a nővérem erre azt válaszolta: „Nem, én magyar állampolgár vagyok, de itt dolgozom az ENSZ Titkárságon most már egy éve.”

Erre Wigner Jenő megmondta a nővéremnek, hogy „Ne haragudjon, de én magyar állampolgárokkal nem állok szóba, akkor sem, ha ilyen magas beosztásban van”. Félt a Jenő, de Edit nem is bánta. Tovább is kint maradhatott volna New Yorkban Edit, mert meghívták, hogy tanítson ott az egyetemen. Három nyelven beszélt. Ha kinn maradt volna, dollárban kapta volna a nyugdíját. De ő inkább öt év után hazajött, és a nemzetközi jogi osztályon dolgozott a jogi egyetemen.

Sokan hívtak engem is, hogy menjek Nyugatra az 1945-öt követő években [lásd: kivándorlás Magyarországról 1945 után], de akkor jött haza az első feleségem, Zsuzsanna Ausztriából. Brómmal etették, és eltelt két év, amíg állapotos lehetett. Úgyhogy 1947-ben született a lányunk.

Az első feleségemmel még a háború előtt jegyeztük el egymást. Bács Zsuzsannának hívták. A nővérem tanította zongorázni. És én kísértem mindig haza, mert félt a kutyáktól. A feleségem a háború előtt a Chinoiban, a gyógyszergyárban volt tisztviselő. 1944-ben Ausztriába vitték, de hazajött előbb, már 1945 júniusában itthon volt. 1946 februárjában volt az esküvőnk. Van róla egy képem, aminek egy külön meséje van. Szombathelyen, mikor átadtak bennünket a nyilasok az SS-eknek, mindent ki kellett rakni, és ez a kép megmaradt, mert volt egy honvéd, akinek azt mondtam: „Idefigyelj – úgy beszélgettem vele, viszonylag jó viszony volt közöttünk –, ezt tedd el! Ez az egy emlékem maradt a menyasszonyomról.” És mondtam neki: „Ha netán visszajövünk, ide és ide hozd el Újpestre.” És egyszer csak megjelent 1945. szeptember végén, én szeptember elsején jöttem haza. Elhozta. Alig ismertem rá. Össze-vissza ölelkeztem vele, mondtam, majd találkozunk. De vidékre költözött, és nem tudom, hova.

Amikor hazajöttem 1945-ben, azt mondták első nap, menjek el a rendőrségre, mert be kell jelentkezni. Elmentem, és kivel találkoztam? Egy volt munkaszolgálatos barátommal. „Hogy-hogy? Azt hittük, te már nem jössz haza, hát szeptember van!” Mondom, „Most jöttem haza”. „Jaj, de örülsz, töltsd ki ezt, és gyere te is a rendőrségre!” „Rendőrségre dolgozni? Nem vagyok én egy rendőrtípus.” Azt mondja, „Nem baj, én se voltam. Gyere ide, annyi sok nyilas csibész van, hogy muszáj!”. Mondom, „Idefigyelj, apám azt mondta nekem, és én szót fogadok neki, minden lehetsz, csak ne légy katonatiszt vagy rendőrtiszt. Főleg a gazdasági vonalon helyezkedj el”. És én ezt megfogadtam. Nem vállaltam. Azt is mondta, hogy lépjek be a pártba, és akkor a rendőrség felvesz. A kommunista pártba. „Hát azt se tudom, milyen a kommunista párt! Hallottam már sok mindenkitől, de nem tudom. Én a szociáldemokrata pártról többet tudok, de a kommunista pártról kevesebbet.” „De hidd el nekem, egyedül a kommunista párt az, amelyik itten azokat, akik Újpest húszezer zsidóját kivégezték, majd elkapja!” De nem tudtak ezzel rögtön meggyőzni.

A feleségem nagybátyja a Gosztonyi cégnek volt a vezetője, és a házasságunk után én ott helyezkedtem el 1946-ban. Ez egy vegyszerekkel foglalkozó cég volt a Katona József utcában. Főleg bőrgyáraknak adtunk el, Újpesten is volt bőrgyár, és eladtunk kénnátriumot, ez volt, ami a bőrt tartósította. Egész jól kerestem ott, és közben tanultam a számviteli főiskolán [A Pénzügyi és Számviteli Főiskola történetéről ellentmondásos információink vannak: A Budapesti Gazdasági Főiskola alapító okiratában az szerepel, hogy a jogelőd intézmény, „a Pénzügyi és Számviteli Főiskola ... az 1970. évi 22. sz. tvr. és 1030/1970. (VTV.7.) Korm. számú határozat alapján létesült, a Felsőfokú Pénzügyi és Számviteli Szakiskola átszervezésével”. Az intézet honlapján viszont a következők olvashatók: „A Pénzügyi és Számviteli Főiskolai Kar ... eredete ... a Pesti Kereskedelmi Akadémia 1857-es megalakításáig vezethető vissza A második világháborút követően először középfokú szakiskolaként, majd felsőfokú pénzügyi és számviteli szakiskolaként működött. Az

intézmény 1962-ben nyert főiskolai rangot Pénzügyi és Számviteli Főiskola néven.” – A szerk.], majd letettem a mérlegképes könyvelőit. Mikor az államosítások [lásd: államosítás Magyarországon] jöttek 1948-ban, akkor a régi vezetőket, akik a tőkésekkel voltak összefonódva, kirúgták mindenütt, és kerestek újakat. Így lettem én is 1948 végén az Újpesti Cérnagyárnak a helyettes főkönyvelője. És akkor a párttitkárnő mondta nekem, hogy keresnek iskolavezetőket, ha akarsz tanítani, akkor javasollak. Mondtam, javasoljon, én szeretnék tanítani. És akkor ott találkoztam a Gadó Ottóval, ő volt a Könnyűipari Minisztériumnak az egyik vezetője [Gadó Ottó (1914), jogász, 1936-tól a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, majd 1949-től az Iparügyi Minisztérium vezető munkatársa. 1954-től a Pénzügyminisztérium főosztályvezetője, 1957–1977 között az Országos Tervhivatalban főosztályvezető, elnökhelyettes. Az Oral History Archivum készített vele életútinterjút 1983-ban. – A szerk.]. Tizenöt jelentkezőből engem választott ki. Volt egy mérlegképes feladat, azt egy pillanat alatt megoldottam, és én lettem az iskola vezetője. Egy év alatt körülbelül húsz mérlegképes könyvelőt kellett kiképeztünk, akik aztán különböző gyárakban főkönyvelők lettek. És mikor az befejeződött, engem átvittek a Statisztikai Hivatal főiskolájára, ahol a számviteli tanszék vezetője lettem [Erről a főiskoláról nem sikerült megtudnunk semmit. – A szerk.]. Ott tanítottam két évig, nagyon jól éreztem magam. Az első könyvviteli könyvet ott írtam, 1951-ben.

Érdekes az, hogy a Statisztikai Hivatalnál a Péter György volt az elnök, akinek az öccsét letartóztatták és elvitték [Péter György matematikus és közgazdász volt. 1932 óta részt vett a munkásmozgalomban, majd 1935-től az illegálisan működő Kommunisták Magyarországi Pártjának volt a tagja. 1936-ban letartóztatták, és 15 évi fegyházra ítélték. A második világháború végéig volt börtönben. 1948-ban kinevezték a Statisztikai Hivatal elnökévé. Nevéhez fűződik a hivatal átszervezése, a korábbi statisztikai szemlélet és gyakorlat megváltoztatása. 1969-ben a BM kórházában öngyilkos lett. – A szerk.] Péter György egy nagyon demokratikus ember volt. Amikor bementem a Könnyűipari Minisztériumba, találkoztam emberekkel, akik mindig kérdezték tőlem, „Ki volt az apád, ki volt az anyád?”. Én nem voltam munkáscsaládból származó, mindig furcsán néztek rám. Meg mindig kérdezték, hogy miért nem zárom be a fiókot. A fiókot mindig be kellett zárni! De hát nem volt benne semmi, csak egy szalonnahéj. „Akkor is, az ellenség abból is tud következtetni!” Amilyen bunkók voltak ott, olyan jó volt a Statisztikai Hivatalban, abszolút nem volt semmiféle, hogy ki, kicsoda, honnét származik. Csak a szakmai tudás volt a döntő. Én voltam a felvételi bizottság egyik tagja, és a Péter György mondta, hogy szép lányokat vegyünk föl. Szerette a szép lányokat. Így ha volt egy szép lány, akkor a felvételin számtanpéldát kérdeztem tőle, hogy „Mondja meg, mennyi 25-ször 30? De nagyon gyorsan!” „Jó, rendben, föl vagy véve.” Ha jött egy csúnyább, akkor „2,5-nek mennyi a 35,5 százaléka? Nagyon gyorsan és csak fejben! Lejárt az idő, köszönöm szépen!”. Az nem létezik, hogy ezt bárki egy perc alatt fejben kiszámolja. Ez volt a felvételi. Szóval ezért nagyon szép lányok voltak az osztályban. A legszebbeket az első sorba ültettem, ha jönnek a górék, akkor lássák a szép lányoknak a lábát. Egyszer jött látogatóba a Péter, én épp feleltem. Feleltessen tovább. Na hát kit szólítsak fel? A legjobbat. „Legyen szíves, mondja meg...”, és feltettem a kérdést. Semmi válasz. „Nem értette a kérdést?” Még egyszer elismétlem. Semmi, annyira megijedt, hogy ott van az elnök. Ekkor azt mondta a Péter, „Látom, zavart okoztam, elnézést kérek, elmegyek”. Nagyon rendes ember volt.

A Statisztikai Hivatalnak én voltam a könyvviteli szakértője. Könyvvitelt tanítottam, és a Számviteli Főiskolának én voltam a szakmai instruktora akkor. Ilyen alapon tényleg jó nevem volt. Csak

egyszer volt egy balhé a Fock – az volt az ipari miniszterhelyettes – idejében a befejezetlen termelés miatt [Fock Jenő (1916–2001) – szociáldemokrata, majd kommunista politikus. Számos párttisztisége és állami funkciója volt. A PB tagjaként gazdaságpolitikával foglalkozott, az új gazdasági mechanizmus egyik vezetője volt. – A szerk.]. A termelési érték két részből áll. A befejezett termelésből és a befejezetlen termelésből. Ez a kettő együtt adja ki a termelési értéket. Könyvelésből könnyen ki lehetett számítani, hogy mennyi a termelési érték, mert ami kész volt, az átment raktárba. Ami nem volt kész, az ott volt a könyvvitelben anyagban, bérben és egyébben. Az volt a befejezetlen. A statisztikában úgy volt, hogy a befejezett után megbecsülték, hogy mennyi a befejezetlen. A befejezetlen mindig annyi lett, hogy a tervezett termelési értéket túlhaladja. Úgy becsülték mindig, hogy a tervezettnél több legyen, hogy prémium legyen. A statisztikai termelési érték alapján ment a prémium. A tényleges termelési érték mindig magasabb volt tehát, mint a tervezett, hogy prémiumot tudjanak kapni. A könyvviteli meg alacsonyabb volt a tervezettnél. És én rájöttem arra, hogy csálnak, és írtam erről egy cikket, hogy kétféle termelési érték van, és ez így nem megy, és hogy a könyvelési termelési értéket kell figyelembe venni. Ezt elmondtam a KSH elnökének is. Azt mondta, hogy menj el a Fockhoz, és mondd el, hogy ezek csálnak. Nekem rontott a Fock – izgága ember volt –, hogy mivel tudom ezt bizonyítani. „Kérem, bizonyítani tudom.” A Pénzügyminisztériumban volt egy osztályvezető barátom, akivel tanítottam a Számviteli Főiskolán is, és az is megerősítette, hogy ő is bizonyítani tudja. És akkor elhallgattak, aztán megváltoztatták a mérést. Ezek után én lettem a Statisztikai Hivatal számviteli tanácsadója.

Amikor a Gázművek meghirdette, hogy gazdasági igazgatót keres, 1955-ben, akkor megkérdeztem, mit fizetnek. Kétszer annyit kereshettem, mint amennyit a tanítással. Megpályáztam. És mivel akkor még a Számviteli Főiskolának is a szakmai instruktora voltam, a jelentkezők közül rögtön engem választottak ki. Megkértek, hogy legyek a Gázművek gazdasági igazgatója, örömmel vállaltam. Jól éreztem magam ott, még most is szeretnek. Mikor a nyolcvanéves születésnapom volt, azt mondták, hogy rendeznek egy ebédet, hívjak meg húsz embert, akikkel együtt dolgoztam. Én választhattam meg, hogy kik legyenek ott, mi legyen az ebéd, nagyon jól éreztük magunkat, régi emlékeket idéztünk föl, vicceseket meg komolyakat. Egy vicceset elmesélek. Volt egy nagyon jó barátom, a Kelényi, szolgáltató igazgató volt, annak volt egy autóbuszberlete, és mikor kiment a vécére, kivettük a zsebéből. Az egyik barátom kivette belőle a fényképet, és egy majomképet tett a helyére. Két hétig járt vele, és nem vette észre. Egyszer jött mérgesen, hogy „Képzeljétek, mi történt!”. „Na mi?” „Fölszállt egy ellenőr, és megmutattam neki a bérletemet. Sokszor mutattam már, és oda se néztek, most meg, mikor odamutattam neki, mondta, »Mutassa csak!«. »Mi az, nem ismer rám?« Én még ilyen hülyeséget kérdeztem tőle. Azt mondja: »Hát?« Mondom, »A fiatalkori képem«. Akkor már mindenki röhögött az autóbuszon, úgyhogy odanéztem, hú! Akkor láttam, hogy egy majom képe.”

A Gázműveknél egyébként sohasem volt semmilyen atrocitásom. A Kádár-rendszerben nem volt ilyen a zsidó származás miatt. Nagyon jó kapcsolataim voltak, és most is ha bemegyek, össze-vissza ölelgetnek, annyira örülnek nekem. Vezető állásban voltam, nem jutott el hozzám ilyesmi. Tényleg nagyon jó kapcsolatban voltam mindenkiel. És ha lehetett, akkor mindenkin segítettem. 1955-ben négyezer forint alapfizetéssel mentem a Gázművekhez, és plusz ezer forint volt a prémium. A Gázművek akkor az egyik legnagyobb vállalat volt. Nagy volt a felelősségem, ezért volt ilyen magas a fizetésem [„Néhány kiemelt kategóriát nem számítva, [:1955-ben:] a vállalati igazgatók fizetése állt a lista élén. Bérük magasabb volt, mint az ágazati irányító apparátus

vezetői, és jóval felette állt a diplomás értelmiségiekének. ... A vállalati igazgatók 2649 Ft-os átlagos bére nem egészen 70 százalékkal haladta meg a legjobban fizetett munkásokét, a bányászokét, és nem egészen háromszorosa volt a legrosszabbul fizetett munkásokénak, az állami gazdaságiak átlagbérenek. Az orvosok 1873 Ft-os havi fizetése lényegében a kiemelten jól fizetett vágárokéval (1792 Ft) volt azonos.” (Egy középiskolai tanár átlagos havi fizetése ugyanekkor 1396 Ft volt.) (Pető Iván – Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története, I, 221-222. oldal.) – A szerk.]. 1980-ban voltam hatvan éves, akkor mentem nyugdíjba, de még utána is bejártam 1995-ig mint szakértő.

1956-ban a Gázműveknél voltam Óbudán. Akkor még Óbudai Gázgyár volt. Később én egyesítettem a Köztársaság téri Szolgáltató Vállalattal. Az óbudai gyárból és a szolgáltató vállalatból lett a Fővárosi Gázművek 1957-ben. Naponta érkezett Lengyelországból száz vagon szén, kokszot gyártottunk Budapestnek a fűtéshez, meg Olaszországba exportáltuk a kokszot. Csehszlovákiából is hoztunk szenet. Minden évben ki kellett mennem ezekbe az országokba. Aztán történt, hogy 1956. október 27-én behívott Bordás, az akkori műszaki igazgató, és nagyon rendes volt, mert azt mondta, hogy „Te, Géza, menj haza, majd szólunk, ha lecsendesedik a helyzet. Itt a szén táján most nagyon sok olyan ember dolgozik, aki azelőtt magas rangú Horthy-tiszt volt, és most keresik a zsidókat. Menjél haza!”. November 4-én, mikor az oroszok bejöttek, akkor pedig szólt a Bordás, hogy most már bemehetek újra. De még novemberben a Munkástanács két vezetője odajött hozzám, és azt mondták, „1945 előtt, aki öt évig dolgozott a Gázműveknél, az kapott évenként húsz mázsa kokszot, vagy ha nem kellett a koksz, akkor annak megfelelő forintot. Ez volt a jutalom. Miért nem lehet ezt most is megcsinálni?”. Mondtam neki, hogy nem lehet, ki rendeli ezt el? Azt mondták erre, hogy majd én elrendelem, írom alá a papírt, hogy kiosszuk azoknak a kokszot, aki már öt éve a Gázműveknél vannak. Mondom: „Én ezt nem tudom aláírni, nem vagyok erre fölhatalmazva.” Erre azt mondták, „Ha nem írja alá, akkor egy pajszerrel fejbe vágjuk!”. Kaptam huszonnégy óra gondolkozási időt. Elmentem az igazgatóhoz meg az akkori párttitkárhoz meg a szakszervezeti vezetőhöz, és kérdezem tőlük, hogy mit csináljak, mert ha nem írom alá, akkor agyonvernek. Azt mondták, írom alá, mit lehet csinálni. És akkor aláírtam. Kiosztották a kokszot vagy a pénzt. Aztán jött a „muk” [„MUK” – 1957 elején MUK feliratok jelentek meg a pesti házfalakon. Akik nem tudtak beletörődni a forradalom eltiprásába, azzal biztatták magukat és társaikat, hogy az 1848-as forradalom évfordulóján, március 15-én újra kezdik a harcot: „Márciusban Újra Kezdjük!”. – A szerk.]. A következő évben, 1957 májusában felhívtak a Belügyből, és kérdezték, hogy maga az aki aláírta ezt a hatalmas mennyiségű kokszot. Mondom, igen. Azt mondja: „Hát ez büntetendő cselekmény, felelősségre fogjuk vonni!” Amikor négy szemközt voltunk, akkor is mondta, hogy mekkora kárt okozott! Mondtam neki: „Nem egészen így volt, agyonverték volna, hogyha nem írom alá.” Azt mondja, ebből vizsgálat lesz, és majd meglátjuk, hogy mi lesz. Kiállt mellettem az akkori óbudai igazgató meg a párttitkár, hogy engem halálosan megfenyegettek.

1963-ban levizsgáztam, és megkaptam a könyvvizsgálói oklevelet, az most is érvényes. Okleveles könyvvizsgáló az egyben magasabb szintű, mint a közgazdász egyetem. Okleveles könyvvizsgáló csak úgy lehetett valaki, ha közgazdasági egyetemet végzett. Ha nem végezte el az egyetemet, akkor bizonyítania kellett, hogy egyetemi szintű tudása van, hogy lehessen okleveles könyvvizsgáló. A Pénzügyminisztériumban volt a vizsgáztatás.

1964-ben jutottam ki Amerikába, amikor a nővéremnél voltam két hónapig. Ő hívott meg, és küldött nekem repülőjegyet. Könnyen kaptam vízumot, mert a nővéremnek nagyon jó híre volt. Itthon pedig nem aggódtak a hatóságok, hogy nem jövök vissza, mert nagyon jó állásom és családom volt. Sőt, amikor kimentem a repülőtérre, akkor sok barátom kísért ki. Az amerikai gázvállalatoknál is voltam, és mondták, hogy maga annyira ért a szakmához, nem akar itt dolgozni? De mondtam, hogy köszönöm szépen, de semmi esetre sem.

Az ENSZ Titkárságán láttam, hogy csak úgy vesznek föl munkaeölt, ha az életrajzot kézírással írják – mert abból sok mindent meg lehet állapítani. Én is, mikor vezérigazgató-helyettes voltam harminc éven keresztül, ha pénztárost akartam felvenni, csak úgy vettem föl, ha helyesen tette fel az „ő”-re vagy az „í”-re a vesszőt. A nővéremnek nagy neve volt. Rendkívül sok barátja volt Amerikában. Volt egy kolléganője, egy néger nő, aki szintén jogász volt, és az apja volt talán a leggazdagabb ember New Yorkban. Mindennap az ENSZ-ben ebédeltem, isteni kaja volt.

Úgy jöttem haza New Yorkból, hogy megálltam Stockholmban, és meglátogattam az első feleségem nagybátyját, aki hegedűművész volt. Két testvér volt kint, Gosztonyi Károly és Gosztonyi Marci. Károly volt a hegedűművész, annál voltam. Autóval jött ki értem, és mikor mentünk be a repülőtérre, volt egy óriási épület. Fehér zászló volt az épület tetején. „Mondom, mi ez?” „Ez a stockholmi börtön.” „Miért van fehér zászló?” „Mert nincs lakója.” Akkor, 1964-ben, Stokholmban a börtönnek nem volt lakója.

1970-ben ENSZ ösztöndíjjal kiküldtek három hónapra Londonba, hogy tanulmányozzam a városi gázzal földgázra való átállást. Könyvet is írtam erről. 1980-ban ismét kint voltam Amerikában két hónapig rokonlátogatáson, a Trattner Géza leszármazottainál, akiket a nővérem ismert meg 1964-ben.

A Papp József téren laktunk először Újpesten, aztán átkerültünk a Frankel Leó utcába. A Duna-partra néző, kétszobás lakás volt. Amikor a lányom férjhez ment, akkor elkezdtek építeni a többi kilenc lakóval közösen ezt a mostani budai társasházat a lányomnak, de a lányom maradt a Duna-parton, és mi jöttünk ide a feleségemmel.

Nyaralni Balatonra szoktunk járni. Én építettem a Gázműveknek a [balaton]füredi üdülőjét, a visegrádi üdülőjét, a horgásztanyát, a vadásztanyát. Én is nagy horgász voltam, odajártunk majdnem minden vasárnap a Gázművek többi dolgozójával. Volt a Zádor István, a horgászegyesület elnöke, ő vitt le először a Balatonra, amikor a Gázművekhez beléptem 1955-ben. „Ez a horgásztanya?” – kérdeztem. Az egy kis faházból és egy stégből állt, de fogatott velem ott egy ötkilós pontyot. Na, mondom, akkor megcsináljuk ezt a horgásztanyát. „De hát hogyan?” – kérdezte ő. Hát megkértem azt a Kelényit, hogy adjon asztalost meg kőművest. Óbudán volt egy csomó hulladékanyag, azt kivettem oda. Csináltunk abból egy szép kis horgásztanyát, ahol fürdőszoba, vécé, konyha, több lakószoba volt. Kert is volt, húsz-harminc ember elfért ott. Amikor kész lett, akkor bejelentették, hogy ez egy fekete beruházás. Aztán megijedtem, hogy most mi lesz ebből. Akkor a Kelényitől kaptam egy papírt, hogy az emberek munkaidő után, szombat-vasárnap társadalmi munkában dolgoztak, a másik pedig, hogy a hulladékanyagról kiállítottunk számlákat, amit a horgászegyesület fillérekért megvett. Így aztán megmenekültem a fekete beruházástól. Én mindig a kollektívára költöttem, de ha egy kis illegális dolog volt, azt kapásból feljelentették. Nem tudom, hogy ki volt.

A háború után az első feleségemmel nem éltünk vallásos életet, nem jártunk templomba, nem volt se szombat, se szédereste. Illetve Jom Kipur nálam mindig volt, de csak délig. Például a Gázműveknél nekem mindig behozták reggel a feketekávét, és [Jom Kipurkor] mikor kimentek, én kiöntöttem. A házasságkötésünk polgári és egyházi is volt [lásd: házasság, esküvői szertartás]. Az az igazság, hogy azért esküdtünk templomban is, mert akkor volt egy olyan, hogy aki templomban esküszik, az kap, nem tudom, mennyi pénzt, támogatást a Jointtól az esküvőre. Akkor megesküdtünk a templomban, és kaptunk valamennyi pénzt. Csórók voltunk, és kellett a pénz. Nagyon jó házasságunk volt, de a feleségem 1978-ban sajnos meghalt rákban.

A lányom 1947 júniusában született. Sajnos az első feleségem úgy nevelte, hogy nem is tudta a lányom, hogy zsidó. Újpesten laktunk akkor, a Papp József téren volt az első lakásunk. És azt mondja nekem egy újpesti barátom, hogy „Te, szeretnék veled beszélni”. „Mi a baj?” „Majd elmondom. Tudod, hogy a lányod és az én lányom egy osztályba járnak.” „Igen, tudom.” „Tudod, mit mondott a te lányod az én lányomnak?” „Mit?” „Te büdös zsidó!” Mondom, „Tényleg?”. Mondja nekem, „Nem tudja a lányod, hogy ő zsidó?”. „Idefigyelj, én a Gázműveknél dolgozom, nyakig vagyok, meg egy ideig még a Számviteli Főiskolán is voltam, úgyhogy nincs időm foglalkozni ezzel, a feleségem meg valamilyen oknál fogva ettől tartózkodik, nem akarja, hogy nagyon zsidós legyen.” Mondom, „Jó, akkor majd előveszem”. És leültem vele. „Hallom, mit mondtál, te nem tudod, hogy zsidó vagy?” Akkor történt valami, és érdeklődni kezdett, ma pedig minden pénteken gyertyát gyújt a lányom. Sokkal vallásosabb, mint mi. A férje szülész-nőgyógyász, debreceni, vallásos szintén. A háború előtt csak zsidó ünnepeket tartottunk, de mikor az unokám megszületett, akkor neki már vettünk karácsonyfát, a lányom nem kapott fát, de az unokám az kapott. Az unokám egyébként nem vallásos. A lányom korábban földrajz és rajz szakos tanárnő volt. De mikor én huszonnégy évvel ezelőtt elmentem nyugdíjba, akkor azt mondták, hogy jöjjön ő is a Gázművekhez. A Gázműveknek akkor alakult meg a múzeuma, és jelenleg annak a vezetője.

A második feleségemmel, Hirschkovits Ágnessel Scheiber Sándor hozott minket össze, és ő volt, aki később össze is adott minket. Scheiber Sándorral úgy találkoztam, hogy egyszer a Lukácsban ültem vasárnap délelőtt a barátommal, és szemben ült velünk. „Nézd, ott ül a Scheiber, ismered?” Mondom, „Nem”. Azt mondja, „Bemutatlak”. Köszöntünk, leültünk, bemutatkoztam. Mondta a barátom, hogy a Gázműveknek vagyok a gazdasági igazgatója, meg hogy a feleségem meghalt, és hozzon össze valakivel. Akkor rögtön kérdezzetni kezdett. Akkor már volt öröklakásom, autóm meg Aporkán egy kis vízparti telkem meg faházam. Ez volt, amit a Gázművek óta összehoztam. Megmondtam neki, mennyi a keresetem meg ez, meg az. „Jó – mondta –, majd keresek valaki magához valót.” Ez volt vasárnap délelőtt. És hétfőn reggel fölhívott. „Tisztelem! Máris talált nekem valakit?” „Hát igen – azt mondja –, de nem baj, ha rokonok leszünk?” „Miért volna baj?” „Mert akivel összehozom, annak a fia vette el az én lányomat.” Azt mondta: „Holnap hívja föl ezt a számot, majd én beszélek vele, beszéljenek meg egy időpontot.” És akkor én fölhívtam, és mondtam, hogy a Scheiber Sándor stb. „Tudok róla.” „Hol találkozunk?” „Itt lakom a Visegrádi utcában, jöjjön föl, mert még nem ismerjük egymást, nehéz lenne így találkozni.” Fölmentem egy szál rózsával, és összejöttünk. Ez volt 1980 augusztusában. És azóta együtt vagyunk. Az esküvő 1983-ban volt, a Scheiber adott minket össze. Nem voltunk sokan, talán tízen, ha összejöttünk. A barátaim voltak ott főleg. Zsinagógai esküvő volt, de én nyugdíjas voltam már akkor, ki is léptem addigra a pártból. Azért léptem ki, mert reggel 7-re be kellett volna járnom a pártbizalmi értekezletre. Kértem, hogy nyugdíjasoknak ne legyen kötelező ide-oda járni. Legyenek tiszteltbeli

párttagok. Nem engedték, hát kiléptem.

Én a Scheibert nagyon szerettem, végtelen jó ember volt. És az a könyvtár, amivel ő rendelkezett, kétszer akkora szoba volt, mint az enyém, és minden teli volt könyvvel. Sokszor csodálkoztam rajta, hogy amíg nekem keresni kell egy könyvet, ő pillanatok alatt megtalálta. Nagyon szerette Arany Jánost meg Mikszáthot. Akik rendes magyar írók voltak, azokat ő nagyon szerette. Én Arany János „Őszikék”-jéből ezt a négy sort nagyon szeretem: „Életem hatvanhatodik évébe / Köt engemet a jó Isten kévébe / Betakarít régi rakott csúrébe / Vet helyemre más gabonát cserébe.” [Arany János: Sejtelem, 1882] És mikor elmondtam, akkor odalépett a fiókhöz, és rögtön kivette azt a kötetet, amiben ez is benne volt.

A második feleségem, Ágnes Budapesten a Visegrádi utcában lakott a szüleivel, egyedüli gyerekként. A Hollán utcai zsidó elemi iskolába járt négy évig. A második világháború alatt a Vadász utcai védett házban volt, ami svájci irányítás alatt állt, de nagy szerencsével menekült meg onnan. Kivitték már őket a Dunához [lásd: a zsidók Dunába lövése], de az Üvegház tulajdonosa értesítette a svájci nagykövetet, aki visszavitte őket [1944. december 31-én egy nyilas különítmény behatolt a házba, több embert a helyszínen agyonlőtt, a többit a Duna-partra irányította, és csak a ház tulajdonosának, az üvegkereskedő Weiss Arthurnak a határozott fellépése mentette meg életüket. Weisset a nyilasok másnap elhurcolták és meggyilkolták. – A szerk.]. 1945-ben, a felszabadulás után a szülei beírátták őt a zsidó gimnáziumba, de végül a nyolcosztályos Ráskai Lea gimnáziumot végezte el [A Ráskai Lea Leánygimnázium 1918–50 között működött az V. kerület Szemere utcában. (Elődje a Budapest Községi Leánygimnázium, jogutódja a jelenlegi Kossuth Zsuzsa Gimnázium. – A szerk.]. Az édesanyja otthon volt háztartásbeliként, hetvenhat éves korában halt meg, az édesapja az Aschner Lipót gyárában, az Egyesült Izzóban volt igazgató, ő is Mauthausenben volt, átesett a hastífuszon [Baktérium okozta, magas lázzal járó fertőző betegség. – A szerk.], hatvankilenc éves korában meghalt, szívinfarktuszt kapott. Együtt éltek a nagynénjükkel. A második világháború után előlről kellett kezdeniük az életet. Kevesen maradtak meg a családból, és közülük is többen kimentek Izraelbe.

Először a „Néphadsereg” című újság szerkesztőségében dolgozott a feleségem, aztán a Magyar Rádiónál volt titkárnő, gépíró, a levelezési osztályon előadó, 1958-tól pedig a Magyar Televíziónál dolgozott az archívumban, a filmeket nézte meg, snittelte fel. Az első huszonöt alkalmazott között volt, onnan ment nyugdíjba

A feleségem barátnője a Dévényi Zsuzsa, az én barátom pedig a Faludi Gyuri, akivel együtt jártam az újpesti gimnáziumba. Egy alkalommal olyan sikeresen hoztuk őket össze, hogy azóta is együtt élnek. A Faludi volt az, aki negyvennyolc embert mentett meg, amikor Földes László felrobbantotta az Apolló házat Újpesten [„Újpesten volt egy erős fegyveres ellenállási csoport, Földes László volt a vezetője, nemrég halt meg. Megtámadtak egyszer egy nyilas házat, ahova nagyon sok zsidó gyereket, fiatalasszonyt és öregembert zsúfoltak össze, ez volt az Apolló-ház, régen Apolló mozi. Úgy tervezték, hogy másnap viszik őket a Duna-partra kivégezni, de az újpesti ellenállók kiszabadították őket” (Részlet Aradi Vilmosné visszaemlékezéseiből, „Hetek”, 2001, febr. 10.). – A szerk.]. Érdekes, hogy a Rajk-ügyben [lásd: Rajk-per] viszont letartóztatták, öt évet ült börtönben borzalmas állapotban. Azután visszakapta a régi ezredesi rangját, nyugdíjba ment. Minden vasárnap együtt megyünk a barátainkkal a Margit kert étterembe.

Ágnessel vallásosabb életet éltünk, mint az első feleségemmel. A Jom Kipur például a feleségem végig tartja, egész nap böjtöl, és többnyire délelőtt templomba is megyünk. Ünnepek előtt pedig kijárunk a temetőbe. Neki is ott vannak a rokonai, apja, anyja, meglátogatjuk őket. Azelőtt én nem jártam templomba, minden évben csak a megemlékezésekkor mentem el. Abban az időben tilos volt egy vezetőnek. Aztán ahogy megesküdtünk, attól kezdve jártam. Akkor már nem volt probléma, már nyugdíjban voltam.

A rendszerváltáskor én már nyugdíjban voltam, de mint igazságügyi könyvszakértő 1989-ben megalakítottuk az Igazságügyi Szakértői Kamarán belül a szakosztályt, és engem választottak a szakosztály elnökének. Az volt a feladatom, hogy az igazságügyi szakértők megbecsültségén változtassunk. Egy ügyvéd egy peres ügyben százalékot kapott, és egy százmillió ügyben ugye milliókat. Egy igazságügyi könyvszakértőnek ugyanakkor 600 meg 800 forint volt az órabére. Annyit keresett, mint egy takarítónő. Holott azt, hogy valaki csalt, lopott vagy sikkasztott, nem az ügyvédnek kellett bizonyítania, hanem nekünk. Csináltam ezt egypár évig, de aztán láttam, hogy itt az ügyvédek tartják kézben a zsinórt, ezen nem lehet változtatni, míg a törvényeket ők hozzák. És akkor lemondtam az elnöki tisztről. De mint szakosztálytagot most is megkérnek, hogy a vezetőségi ülésen vegyek részt, hátha tudok nekik segíteni. Szerkesztettem is egy könyvet ezzel kapcsolatban, az „Igazságügyi könyvszakértők kézikönyvé”-t, mely 1995-ben jelent meg. Ezen kívül több könyvet is írtam. Mivel egyik hobbim a grafológia, a „Grafológia” című könyv szerkesztésében is segítettem. Én a grafológia történeti áttekintéséről írtam. Áttekintettem a történelmet, és kiemeltem a nagyokat, hogy kiket érdekelt a grafológia, az első grafológus például Suetonius volt, aki Augustus császár írását elemezte. A Grafológiai Társaságot Frank Tiborral együtt én alapítottam 1984-ben. Abban az évben a Metró klubban tartottunk többen előadást, de akkor ki se szabad volt ejteni azt a szót, hogy grafológia, mert tilos volt. Az emberismeretről, a kommunikációról, így aztán az írásról is beszéltünk.

A rendszerváltozás után az újpesti zsidó hitközséggel is szorosabb lett a kapcsolat. Évente egyszer-kétszer ellátogatok a zsinagógába, Jom Kipurkor mindig elmegyünk, meg ha van valami rendezvény. Volt egy szédereste is néhány évvel ezelőtt Újpesten. Idén [2004-ben] azt mondták, hogy ott lesz Újpest polgármestere meg a rákospalotai polgármester. És állítólag meghívták a pártok vezetőit is – most lesz a holokausz hatvanadik évfordulója –, hogy jöjjenek el széderestre.

Háromszor voltunk Izraelben. 1986-ban voltam először, az 1990-es években kétszer, de mióta van ez a csimm-bumm cirkusz, azóta nem megyek. A második feleségemnek rengeteg rokona van ott. Paszternák Bélánál voltunk. Ő egy pszichológus, és egy demokrata érzelmű ember, mindig őnála laktunk. Nagyon jól éreztük magunkat, mindig mentünk valahova, a Vörös-tengerhez, a Holt-tengerhez, bejártuk egész Izraelt. Mikor végimentünk a kibucokon, hívtak is minket, hogy költözzünk ki. Csodálatos kibucok voltak, uszodájuk volt, mindennel el voltak látva. Volt egy iskola a kibucban, és én lerajzoltam ott mindenkit. Akkor mondták, hogy „Jöjjön ide tanárnak, kap egy szobát, léghűtéssel, ellátjuk mindennel, ami csak kell”. Mondom a feleségemnek: „Na mit szólsz hozzá, micsoda ajánlatot kaptunk! Jöjjünk ide a kibucba, és tanítsam rajzolni a gyerekeket.” Azt mondja, ezen még gondolkodni kell, de aztán nem lett belőle semmi.

Negyedévente kapok 404 euró kárpótlást, megkaptam az ötezer márkát, meg aztán még egyszer ötezer márkát. Többször voltak itt forgatni a Spielberg Alapítványtól, és állítólag a New York-i Zsidó Múzeumban meg a jeruzsálemi múzeumban [a Jad Vasemben] is megvan az a film, ami rólam is szól: a „Survivors of the Shoah” [Steven Spielberg a „Schindler listája” c. film forgatása után

alapította meg a „Survivors of the Shoah Visual History Foundation” nevű szervezetet, amely videóinterjúkat készít holokauszt-túlélőkkel, elsősorban a háború alatti élményeikről. – A szerk.] El kellett mondjam, hogy tulajdonképpen min mentem keresztül. És a Bécsi Zsidó Múzeumnak is van egy kétórás videófelvele „Mauthausen” címmel [Az interjúalannal a Vajda Júlia és Kovács Éva által vezetett narratív életútinterjú-gyűjtés keretében készült interjú és egy kétórás videófelvele a mauthauseni Holokauszt Múzeum számára. – A szerk.]